

POLITIČKE I DIPLOMATSKE OKOLNOSTI POKUŠAJA UKLANJANJA NADBISKUPA STADLERA IZ SARAJEVA 1913. GODINE

Zoran GRIJAK, Zagreb

Autor je na temelju arhivskih izvora istražio uzroke pokušaja uklanjanja nadbiskupa Josipa Stadlera iz Vrhbosanske nadbiskupije 1913. godine. Spomenuti izvori posvjedočuju da su protivnici Stadlerove političke opcije u Rimu i Beču nastojali stvoriti pretpostavke za njegovu demisiju, težeći pritom prikriti političke razloge svojih pokušaja. Protiv Stadlera su iznosili optužbe da ne razumije političke intencije Austro-Ugarske Monarhije u Bosni i Hercegovini i nerazborito raspolaže nekretninama Vrhbosanske nadbiskupije. U ostvarenju plana omeo ih zajednički ministar financija Leon Bilinski, ocijenivši da bi Stadlerovo uklanjanje izazvalo prevagu mađarskog utjecaja u Bosni i Hercegovini, te papa Pio X., koji je, iznimno cijeneći Stadlerova postignuća u institucionalnom ustroju i upravi Vrhbosanske nadbiskupije, njegov politički angažman ocijenio sasvim legitimnim.

KLJUČNE RIJEČI: *crkvena povijest, Josip Stadler, Vrhbosanska nadbiskupija, Bosna i Hercegovina, povijest XX. stoljeća.*

Uvod

Povijesni kontekst u kojem se odvijao pokušaj uklanjanja vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera s nadbiskupskog položaja 1913. godine postao je tek nedavno predmetom sustavnijih istraživanja.¹ Ti pokušaji bili su najuže povezani s oblikovanjem hrvatske politike u Bosni i Hercegovini u austrougarskom razdoblju, odnosno sučeljavanjem jedne od njezinih opcija – Stadlerova kruga – s političkom opcijom vladajućih austrougarskih političkih krugova. Zadaća je ovoga članka ocrtati spomenuta sučeljavanja.

¹ Podatke za 1913. nalazimo u djelu Petra VRANKIĆA, *Religion und Politik in Bosnien und der Herzegowina (1878.-1918.)*, Paderborn, München, Wien, Zürich, 1998., 732-733.

I. *Unutarhrvatska politička sučeljavanja u Bosni i Hercegovini i sukobljavanja između nadbiskupa Stadlera i austrougarskih vlasti kao osnova zahtjeva za Stadlerovom demisijom*

Nadbiskup Josip Stadler² i njegov politički krug zauzimali su se za priključenje Bosne i Hercegovine hrvatskim zemljama te trijalistički preustroj Austro-Ugarske Monarhije, u kojem bi uz austrijsku i ugarsku bila stvorena i hrvatska državna jedinica. Oslanjali su se na program ujedinjene hrvatske opozicije iz 1894., koji je predviđao povezivanje Bosne i Hercegovine s Hrvatskom, te na tzv. velikoaustrijski trijalistički orijentirani krug, koji se 1905. oblikovao oko prijestolonasljednika nadvojvode Franje Ferdinanda i austrijske kršćanske socijale. Uoči aneksije započeli su intenzivno surađivati i s predsjednikom Čiste stranke prava Josipom Frankom.³ Budući da su se politički vođe bosanskohercegovačkih Srba i muslimana zalagali za autonomnu Bosnu i Hercegovinu u sklopu Austro-Ugarske Monarhije, a na prijelazu stoljeća razvijaju intenzivnu političku suradnju u borbi za vjersko-prosvjetnu autonomiju, Stadlerov krug odbacio je mogućnost suradnje s njima. Srbi su inzistirali na autonomiji Bosne i Hercegovine, zauzimajući se zapravo za njezino odcepljenje od Austro-Ugarske Monarhije i povezivanje s Kraljevinom Srbijom. Muslimani su se još potkraj osmanlijske vladavine zalagali za autonomiju Bosne i Hercegovine, a za to su se nastavili zauzimati i u austrougarskom razdoblju.

Nasuprot političkoj homogenosti muslimana i Srba, među bosanskohercegovačkim Hrvatima postojale su dvije različite koncepcije političkog organiziranja. Nadbiskup Stadler odbacio je mogućnost stvaranja zajedničkih političkih organizacija s muslimanima, jer je katolička vjerska pripadnost bila iznimno važan čimbenik u procesu hrvatskoga nacionalnog konstituiranja u Bosni i Hercegovini. Ta se činjenica u historiografiji uglavnom zanemaruje. Stadler se, dakle, protivio stvaranju zajedničkih organizacija katolika i muslimana da se ne bi unijela pometnja u nedovršeni proces nacionalnog konstituiranja bosanskohercegovačkih Hrvata katolika. Muslimanima pritom nije osporavao mogućnost političkog organiziranja na hrvatskim nacionalnim osnovama. Svjedočanstvo o tome da Stadler nije poistovjećivao hrvatstvo i katolištvo nalazimo u njegovu pismu Strossmayeru, u povodu odustajanja uprave *Hrvatskog pjevačkog društva Trebević* u Sarajevu od katoličkog obre-

² J. Stadler (Brod na Savi [Slavonski Brod], 24. I. 1843. – Sarajevo, 8. XII. 1918.) Zagrebački nadbiskup Juraj Haulik poslao ga je prije završenoga osmog razreda gimnazije 1862. u Rim, u Zavod Germanico-Hungaricum, radi studija filozofije i teologije na papinskom Sveučilištu Gregoriana. Za svećenika je zaređen u Rimu 1868. U Zagreb se vratio 1869. Od 1869. predaje u Nadbiskupskom liceju, a od 1874. djeluje najprije kao izvanredni, a zatim kao redoviti profesor dogmatske teologije na Bogoslovnom fakultetu Zagrebačkog sveučilišta. Napisao je prvi filozofsko-teološki kompendij za bogoslovne fakultete na hrvatskom jeziku. Godine 1881. imenovan je prvim vrhbosanskim nadbiskupom i metropolitom Vrhbosanske (bosansko-hercegovačke) crkvene pokrajine. O Stadlerovu djelovanju u Bosni i Hercegovini vidi opširnije: Zoran GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, Zagreb, 2001.

³ J. Frank (Osijek, 16. IV. 1844. – Zagreb, 17. XII. 1911.) Studij prava završio je 1868. u Beču. Član Stranke prava postaje 1890., a 1895. istupa iz nje i zajedno s A. i M. Starčevićem i E. Kumičićem osniva klub Čiste stranke prava s dnevnikom *Hrvatsko pravo*. U oporbi prema tzv. Riječkoj rezoluciji (1905.) i politici Hrvatsko-srpske koalicije povezao se s tzv. velikoaustrijskom krugom. Zauzimao se za ujedinjenje hrvatskih zemalja (s Bosnom i Hercegovinom) u sklopu trijalistički preustrojene Monarhije. U travnju 1908. njegovi su pristaše podržali vladavinu P. Raucha, a struja oko M. Starčevića osudila je Rauchovo banovanje i Frankovu potporu Rauchovoj dualističkoj vladi. Slijedio je stranački raskol. Kompromis vrhova Monarhije s Hrvatsko-srpskom koalicijom i uklanjanje Raucha s banske stolice izazvali su Frankov politički slom te se u jesen 1909. povukao iz politike. Vidi: *HBL*, sv. 4., Zagreb, 1998., 383-386.

da posvete prilikom instalacije zastave društva 2. lipnja 1900. Uvidjevši da bi stvaranje interkonfesionalnih hrvatskih organizacija moglo ugroziti proces hrvatskog nacionalnog konstituiranja u Bosni i Hercegovini, koji se uvelike odvijao na katoličkoj osnovi, Stadler je upozorio Strossmayera da se hrvatska politika u Bosni barem u početku ne smije postaviti na interkonfesionalne osnove: »(...) najprije treba hrvatski duh među katolici razširiti i utvrditi. To dakako ne prieči, da se ujedno privabljaju i muhamedanci i braća rišćani (pravoslavci, op. Z. G.) i predobivaju za hrvatstvo, ali tako da se sami katolici ne cjepkaju. Sada radi dvanaestorice muhamedanaca (u *Trebeviću*, op. Z. G.) razcjepkaše se četiri stotine katolika. (...) Nije li upravo ludo napuštati sigurne stečevine među katolici a sizati za muhamedanci?«⁴

Nasuprot konfesionalnoj opciji nadbiskupa Stadlera, svjetovno vodstvo Hrvatske narodne zajednice (dalje: HNZ), osnovane 1906., i franjevci inzistirali su na interkonfesionalnom utemeljenju hrvatske politike u Bosni i Hercegovini. Zbog kompleksnosti problematike ovdje mi nije moguće detaljnije izložiti probleme vezane uz formuliranje programa HNZ-a te, s tim u vezi, tijek sukoba između nadbiskupa Stadlera i vodstva HNZ-a.⁵ Valja ipak naglasiti da taj sukob nije bio programske naravi, barem kada je bio u pitanju državno-pravni položaj Bosne i Hercegovine u sklopu Monarhije. Nadbiskup Stadler i vodstvo HNZ-a podjednako su pristajali uz program ujedinjene hrvatske opozicije iz 1894., koji je predviđao povezivanje Hrvatske s Bosnom i Hercegovinom. Ako se uzme u obzir da povezivanje Bosne i Hercegovine s Hrvatskom nije bilo samo jedna od programskih odrednica, nego okosnica programa obiju hrvatskih političkih organizacija u Bosni i Hercegovini, HNZ-a i Stadlerove Hrvatske katoličke udruge (dalje: HKU), osnovane 1910., a da je muslimanski klub u bosanskohercegovačkom Saboru 1910. odlučno otklonio bilo kakvu mogućnost povezivanja Bosne i Hercegovine s Hrvatskom,⁶ može se zaključiti da je nadbiskup Stadler bio politički pragmatičniji od svojih političkih protivnika inzistirajući na samostalnom političkom organiziranju bosanskohercegovačkih Hrvata katolika.

Vodstvo HNZ-a odbacivalo je Stadlerovu političku opciju zbog različitog shvaćanja oportuniteti suradnje s muslimanima,⁷ ali i zbog toga jer je Stadlerova opcija bila frankovačka, odnosno »ekskluzivno hrvatska« i proaustrijska. Razlog takvoga držanja nalazio se u činjenici da se vodstvo HNZ-a nakon aneksije Bosne i Hercegovine sve više opredjeljivalo za opciju Hrvatsko-srpske koalicije, koja je 1906. došla na vlast u Hrvatskoj, odnosno za traženje oslonca za ujedinjenje hrvatskih zemalja kod Srba i Mađara. Stadlerova HKU, koja je oponirala takvom nacionalno-političkom usmjerenju HNZ-a, doživjela je težak poraz prilikom izbora za bosanskohercegovački Sabor 1910., pa se njegov politički krug našao prisiljenim još više oslanjati na vanjskopolitičke čimbenike, velikoaustrijski krug

⁴ J. Stadler–J. J. Strossmayeru, Sarajevo, 8. V. 1900., *Arhiv Biskupskog ordinarijata u Đakovu*, 536/1900.

⁵ Vidi: Z. GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, Zagreb, 2001., str. 139-195; 421-526.

⁶ »Stenografski izvještaj XV. sjednice Sabora Bosne i Hercegovine, držane dne 8. VII. 1910. u Sarajevu«, u: *Stenografski izvještaji o sjednicama bosansko-hercegovačkog sabora god 1910.*, Sarajevo, 1910., 491.

⁷ Na vodstvo HNZ-a snažno su utjecale pravaške ideje o hrvatskom podrijetlu muslimana te ih je, previđajući otpor muslimana, htjelo pridobiti za svoj interkonfesionalno koncipiran hrvatski politički program. Vidi: Jure KRIŠTO, *Prešućena povijest. Katolička crkva u hrvatskoj politici 1850.-1918.*, Zagreb, 1994., 300-301.

u Beču i Čistu stranku prava u Zagrebu. S druge strane, svjetovna hrvatska inteligencija i franjevci u HNZ-u sve više produbljuju veze s vodstvom Hrvatsko-srpske koalicije u Zagrebu. Pomirenje, postignuto između vodstva HNZ-a i Stadlerova kruga 1912., popraćeno ukidanjem HKU-a i prelaskom članova te udruge u HNZ, nije moglo biti konačno, jer ranije razlike u shvaćanju oportuniteti južnoslavenske suradnje ne samo da nisu nestale nego su se nastavile produbljavati tijekom Balkanskih ratova (1912./1913.) i Prvoga svjetskog rata (1914.-1918.).

Nadbiskup Stadler oštro se suprotstavljao bilo kakvoj mogućnosti južnoslavenske suradnje, nazirući u njoj tek korak prema izdvajanju hrvatskih zemalja iz Monarhije i njihovu povezivanju s Kraljevinom Srbijom, dok su vodstvo HNZ-a i franjevci podržali tu opciju, te čak javno iznosili stajalište o narodnom jedinstvu Hrvata i Srba, prema kojem bi se razlike sastojale samo u različitim imenima. Predsjednik HNZ-a Nikola Mandić⁸ javno je očitovao stajalište o narodnom jedinstvu Hrvata i Srba u saborskom govoru 10. lipnja 1910. u sklopu rasprave o ustavnim odredbama za Bosnu i Hercegovinu.⁹ Za nemogućnost realizacije Stadlerova političkog programa presudna je ipak bila činjenica da joj je uskraćena vanjska potpora, ponajprije velikoaustrijskih krugova koji su nakon izbijanja Prvog svjetskog rata odustali od programa trijalističkog preustroja Monarhije i opredijelili se za reformirani dualizam, radi pridobivanja Mađara na ratne žrtve i ostanak u zajedničkoj državi.

Bojazni nadbiskupa Stadlera, da će se vodstvo HNZ-a prikloniti suradnji s Mađarima i time napustiti osnove programa iz 1894., posebice je potkrepljivala afera u povodu osnutka Privilegirane agrarne i komercijalne banke za Bosnu i Hercegovinu, kao filijale peštanske Ugarske komercijalne banke. U osnutku nove banke, koja se trebala baviti ponajprije davanjem kredita za fakultativni otkup kmetova, aktivno je, kao dioničar i član uprave, sudjelovao predsjednik HNZ-a Nikola Mandić, ne obavijestivši Središnji odbor HNZ-a. Kada je vijest o tome prodrla u javnost, izbila je velika afera. Pokušavajući se opravdati, N. Mandić je u Mostaru izdao brošuru *Dr. Nikola Mandić i privilegovana agrarna banka u Sarajevu*, u kojoj je zagovarao prodor mađarskog kapitala u Bosnu i Hercegovinu. Time je samo pogoršao situaciju, jer je političko glasilo Stadlerova kruga *Hrvatski dnevnik* u ožujku 1909. pokrenulo snažnu kampanju protiv njega, optužujući ga da je postao eksponent mađarskih interesa u Bosni i Hercegovini, žrtvujući pritom hrvatske interese osobnim probojcima.¹⁰ Središnji odbor HNZ-a stavio je Mandića pred izbor da napusti Upravni

⁸ N. Mandić (Dolac kod Travnika, 17. I. 1869. – Zagreb, 7. VI. 1945.) Studij prava s doktoratom završio je u Beču 1893. Zatim je bio odvjetnik u Sarajevu. Jedan je od osnivača i predsjednik Hrvatske narodne zajednice. Bio je zastupnik u Saboru Bosne i Hercegovine (1910.), njegov potpredsjednik i predsjednik (1911.) te zamjenik zemaljskog poglavara (1914.). U NDH-u je bio predsjednik Hrvatske državne vlade (od 2. IX. 1943.). U svibnju 1945. napustio je Hrvatsku, a zatim je izručen Jugoslaviji, osuđen na smrt i pogubljen. Vidi: *Hrvatski leksikon*, sv. II., Zagreb, 1997., 60.

⁹ »Ja mogu reći samo kao Hrvat, kao predstavnik hrvatskog elementa Bosne i Hercegovine, da ćemo morati na tom poradići, da usvojimo princip narodnoga jedinstva između Srba i Hrvata (...) obijuh naroda, koji su jedni po krvi, jedni po jeziku, a razni po imenu.« Vidi: »Stenografski izvještaj V. sjednice Sabora Bosne i Hercegovine držane dne 10. juna 1910. u Sarajevu«, u: *Stenografski izvještaji o sjednicama bosansko-hercegovačkog sabora god. 1910.*, Sarajevo, 1910., 43.

¹⁰ »Mandićeva brošura«, *Hrvatski dnevnik*, IV/1909., br. 52, br. 53, br. 54.

odbor Privilegirane agrarne i komercijalne banke ili položaj predsjednika HNZ-a. On se opredijelio za drugu mogućnost te je uskoro napustio položaj predsjednika HNZ-a.

Nova promađarska orijentacija HNZ-a činila je sve realnijim ozbiljenje mađarskih nastojanja za uvrštavanjem Bosne i Hercegovine u ugarsku polovicu Monarhije, kao *corpus separatum*, u sklopu očekivane rekonstrukcije dualističkog ustroja. Mađari su tome težili od samoga zauzeća Bosne i Hercegovine, pozivajući se na ugarsko državno pravo,¹¹ ali i na geostrategijske i druge argumente. Time su se izravno suprotstavili nastojanjima Austrije da Bosna i Hercegovina postane općedržavno područje, koje će posredno utjecati na osnaživanje zajedničkih državnih institucija. Težnja Mađara bila je preuzeti od Austrije provedbu austrougarske istočne politike. Prvi korak u ozbiljenju tog cilja bilo je ostvarenje političke dominacije Ugarske na Balkanu. Najutjecajniji promicatelj takve politike bio je grof Julije Andrassy, tvorac Austro-Ugarske nagodbe iz 1867. godine i političko-diplomatskog uspjeha Monarhije na Berlinskom kongresu 1878. godine.¹² Andrassyjeve misli o potrebi dominacije Ugarske, a preko nje i Austro-Ugarske Monarhije na Balkanu, postat će, uz pozivanje na državopravnu pripadnost Bosne i Hercegovine kruni sv. Stjepana, trajna sastavnica ugarske politike i osnova njezinih zahtjeva za državopravnim povezivanjem Bosne i Hercegovine s Kraljevinom Ugarskom, od zauzeća Bosne i Hercegovine 1878. godine pa sve do propasti Austro-Ugarske Monarhije 1918. godine. Najutjecajniji nastavljač Andrassyjeve istočne politike, koja se temeljila na vođenju promišljene politike

¹¹ Glavni državopravni argument za svoj zahtjev da se Bosna i Hercegovina kao separata zemlja reinkorporira kruni sv. Stjepana i podvrgne Ugarskom ministarskom savjetu Mađari su nalazili u činjenici da je Rama (Bosna) od 1138. ulazila u ugarsku kraljevsku titulu. Vidi o tome: Ákos von TIMON, *Ungarische Verfassungen und Rechtsgeschichte*, Berlin, 1909., 119, 249, 250, 528-542; Ferenc KOMLLOSSY, *Das Rechtsverhältnis Bosnien und der Herzegovina zu Ungarn (mit besonderer Rücksicht auf das Mittelalter)*, Budimpešta, 1909. U prilog zahtjevima Mađara išla je i činjenica da se carska proklamacija o aneksiji Bosne i Hercegovine oslanjala na ugarsko državno pravo: »auf die in alten Zeiten zwischen Unseren glorreichen Vorfahren auf dem ungarischen Throne und diesen Ländern bestandenen Bande.« Adalbert von SHEK, »Ungarns Ansprüche auf Bosnien-Herzegovina«, *Kroatische Rundschau*, 15. Okt. 1918., 5. Unatoč svojevrsnoj ovisnosti Bosne i Hercegovine o Ugarskoj u prošlosti, koju nisu poricali ni hrvatski historičari, ugledni pravnici, među kojima se u Bosni i Hercegovini posebice isticao službenik Zemaljske vlade A. Shek, nisu u tome nalazili osnove za državno-pravno povezivanje Bosne i Hercegovine s Ugarskom: »Es sei festgestellt, dass sowohl nach dem Zeugnis ungarischer als auch kroatischer Historiker (insbesondere der Kroaten Dr. Franz Rački, Ferdinand Šišić, V. Klaić, Dr. Milobar (Petriniensis), Balan – Dr. Stadler (gegenwärtiger Erzbischof von Sarajevo) Bosnien und die Herzegovina in einem Abhängigkeitsverhältnisse zu den ungarischen Königen standen. (...) Doch kann die Tatsache, dass Bosnien und die Herzegovina vor Jahrhunderten in einem Abhängigkeitsverhältnisse zu Ungarn gestanden ist, **gegenwärtig** einen Rechtsgrund zur Einverleibung Bosniens und der Herzegovina zur Ungarn **nicht** bilden.« *Isto*. Uzroke zbog kojih su teoretičari ugarskoga državnog prava Bosnu i Hercegovinu i nadalje smatrali zemljom krune sv. Stjepana, A. Shek nalazi poglavito u tome da oni zemlju koja se jednom u prošlosti bilo osvajanjem bilo svojevolumnim podvrgavanjem, ugovorom ili odstupanjem našla u okviru zemalja krune sv. Stjepana drže virtualno pripadnom tom sklopu i onda kada je stjecaj povijesnih prilika učinio opravdanim državopravne zahtjeve drugih država: »Nach ungarischem Staatsrechte wird ein Land, welches auf irgend eine Weise an die 'Heilige ungarische Krone', sei es durch Eroberung, sei es durch freiwillige Unterwerfung, Vertrag, Abtretung, u. s. gelang ist, auf immerwährende Zeiten ein unzertrennlicher Bestandteil der heiligen ungarischen Krone. Mag in der Folge eine Aenderung im Staatsgebiete eingetreten sein, so ändert dies an dem *virtuellen* Rechte der heiligen ungarischen Krone gar nichts, das Recht auf ehemaliges ungarisches Staatsgebiet ist unverjährbar, ohne Rücksicht auf nachgefolgte Tatsachen, ja auf spätere *rechtliche Ansprüche* anderer Staaten auf ein derartiges ehemaliges Gebiet der heiligen ungarischen Krone.« *Isto*.

¹² Vidi: Eduard von WERTHEIMER, *Graf Julius Andrassy. Sein Leben und seine Zeit*, sv. I, Stuttgart, 1913., 457.

prema Rusiji, kao pretpostavci osiguranja stečevina Berlinskog kongresa, bio je Benjamin Kállay.¹³ U politiku ulazi kao Andrásyjev štićenik, no za razliku od Andrásyja, koji se rado utjecao povijesnim reminiscencijama o moći i slavi Ugarske u prošlosti, Kállay je posezao isključivo za geopolitičkim i geostrategijskim argumentima.¹⁴ Austrija nije bila spremna prepustiti Ugarskoj dominaciju u Bosni i Hercegovini i na Balkanu, ali nije željela niti narušiti dualistički sustav potiskivanjem Ugarske iz tog prostora. Time valja objasniti činjenicu da je dopustila da zajednički ministri financija budu uglavnom Mađari.¹⁵

Budući da je nadbiskup Stadler sa svojom trijalističkom opcijom i traženjem političkog oslonca u Austriji bio glavna prepreka realizaciji mađarskih planova u Bosni i Hercegovini, Mađari su ga pod svaku cijenu nastojali ukloniti. Njihove ambicije s tim u vezi bile su posebice izražene u postaneksijskom razdoblju, kada vodstvo HNZ-a postaje promađarski orijentirano, pa nadbiskup Stadler preostaje kao jedini ozbiljan mađarski protivnik u Bosni i Hercegovini. U pokušaju Stadlerova uklanjanja Mađari nastoje što više iskoristiti razmimoilaženja među hrvatskim političarima da bi ga u zajedničkim institucijama Monarhije i u Vatikanu prikazali kao crkvenog velikodostojnika koji narušava međuvjerske i međunacionalne odnose u Bosni i Hercegovini. Priklanjanje i otvorena izborna potpora franjevacu HNZ-u tijekom prvih izbora za bosanskohercegovački Sabor 1910. te izborni poraz Stadlerova HKU-a, poslužili su austrougarskim vlastima da protiv Stadlera istupe s optužbama da svojim djelovanjem potiče unutarcrkveni razdor. Na taj su način pokušale

¹³ Benjamin Kállay (Nagykállo, 22. XII. 1839. – Beč, 13. VII. 1903.) Kao mladić naučio je ruski, srpski i turski jezik. Kao dvadesetdevetogodišnjak imenovan je generalnim konzulom u Beogradu (1869.-1875.), što je predstavljalo izuzetak u diplomatskoj praksi Monarhije. Tijekom boravka u Srbiji zamjećuje ruski utjecaj na oblikovanje politike u toj zemlji. Objavio je dvije knjige iz srpske povijesti, *Geschichte der Serben*, Budimpešta, Beč, Leipzig, 1878., i *Die Geschichte des serbischen Aufstandes 1807-1810*, Beč, 1910., koja je uskoro prevedena na srpski jezik (*Istorija srpskog naroda*, Beograd, 1882.). Od ostalih njegovih djela posebice valja izdvojiti *Die Orientpolitik Rußlands (1878.)*. Nakon povratka u Budimpeštu brani Andrásyjeve ideje o opravdanosti zauzeća Bosne i Hercegovine, a 10. IV. 1877. predao je Franji Josipu I. memorandum u kojem je izložio svoje ideje o upravi Monarhije u Bosni i Hercegovini. Godine 1878. zastupnik je Monarhije u međunarodnoj istočnorumeljskoj komisiji u Plovidivu, a 4. IX. 1878. postavljen je za prvoga odjelnog predstojnika u Ministarstvu vanjskih poslova. Od 1882. do 1903. kao zajednički ministar financija Austro-Ugarske Monarhije upravlja Bosnom i Hercegovinom. Vidi: *Meyers Lexikon*, sv. VI., Leipzig, 1927., 877; L. THALLÓCZY, *Benjamin von Kállay, Gedenkrede*, Budimpešta, 1909.

¹⁴ B. Kállay bio je među vodećim suvremenim poznavateljima istočnog i balkanskog pitanja. U svome pristupnom govoru u Ugarskoj akademiji znanosti 20. V. 1883. iznio je tezu o civilizacijskoj misiji Ugarske na Istoku. Vidi: »Ungarn an der Grenzen des Orients und des Occidents«, *Ungarische Revue*, Budimpešta, 1883., 428-489. Kao zajednički ministar financija angažirao se na promicanju teza kojima je cilj bio pružiti geopolitičke i geostrategijske argumenate za priključenje Bosne i Hercegovine Ugarskoj kada to pitanje postane politički aktualno. U isticanju argumenata zbog kojih bi Bosna i Hercegovina prilikom preustroja dualističkog uređenja Austro-Ugarske Monarhije trebala pripasti Ugarskoj napisao je: »Ako dopustimo govoriti činjenicama historijsko-geografske škole vidimo da je to područje (Bosne i Hercegovine, op. Z. G.) kroz svoje povijesne granice ovisno o Ugarskoj. (...) Dok je granica Austrije prema Rusiji 1.000 kilometara, prema Italiji 500 kilometara, ugarska granica prema Balkanskom poluotoku, uključujući Rumunjsku, proteže se u dužini od 1.500 kilometara. Ne bismo htjeli iz teorije granične dužine izvoditi daljnje zaključke, no iz već iznijetih očevitno je da je za Habsburšku Monarhiju, a posebno za ugarsku državu, Balkanski poluotok najneposrednija interesna sfera« (*Die Lage der Mohamedaner in Bosnien, von einem Ungarn [B. Kállay]*, Beč, 1900., 9. [prijevod s njemačkog]).

¹⁵ Zajednički ministri financija, koji su od 1878. do 1918. upravljali Bosnom i Hercegovinom, bili su: Leopold Hoffman (1875.-1880.), Joseph Szlávy (1880.-1882.), Benjamin Kállay (1882.-1903.), István (Stjepan) Burián (1903.-1912.; 1916.-1918.), Leon Bilinski (1912.-1915.), Ernst Körber (1915.-1916.), István Tisza (1918.), Alexander Spitzmüller-Hamersbach (1918.). Vidi: Petar VRANKIĆ, *nav. dj.* 789-790.

izravno uključiti Državno tajništvo Svete Stolice u provedbu svojih planova usmjerenih protiv nadbiskupa Stadlera.

II. *Stadlerov put u Rim 1910. radi izlaganja uzroka unutarcrkvenih sukobljavanja u Bosni i Hercegovini te priklanjanje pape Pija X. Stadleru*

Potaknut spoznajom da su franjevci znatno pridonijeli porazu HKU-a 1910. godine i umanjivanju proračunskih sredstava za nadbiskupske obrazovne zavode u korist svojih zavoda,¹⁶ nadbiskup Stadler odlučio se uputiti u Rim radi neutraliziranja njihova utjecaja u pastoralnom smislu, čime bi i mogućnost njihova političkog djelovanja, a samim tim i snaga HNŽ-a, bili znatno suženi. U Rim je otputovao 9. svibnja 1910. u propisani periodični posjet *ad limina apostolorum*. U razgovoru s državnim tajnikom kardinalom Merry del Valom, uz tada aktualno pitanje reguliranja kongrue, osvrnuo se i na uzroke sukobljavanja s franjevcima. Austrougarski veleposlanik u Vatikanu grof Szécsen¹⁷ izvijestio je ministra vanjskih poslova grofa Aehrenthala¹⁸ o sadržaju tog razgovora, nakon što mu ga je kardinal državni tajnik usmeno priopćio. Stadler je u razgovoru sa Szécsenom bio krajnje suzdržan te je samo izjavio da je u Rim došao radi propisanog pohoda papi, izbjegavajući ga informirati o pravim razlozima svoga posjeta. U dokumentu koji je veleposlanik Szécsen poslao u Beč upućuje se na arhiv »Erzbischof Stadler 1903.«¹⁹ Spomenuti dokument svjedoči da su austrougarske vlasti i 1903. razmišljale o Stadlerovu uklanjanju, te da su, između ostaloga, navodile financijske razloge.²⁰

U razgovoru s državnim tajnikom Merry del Valom nadbiskup Stadler iznio je optužbe opće naravi protiv franjevac, o nedostatku discipline, prekoravajući ih osobito u političkom smislu. Uzimajući u obzir nedavna događanja, kardinal Merry del Val konstatirao je da je ovdje prije svega riječ o sukobu između HNŽ-a i u zadnje vrijeme od nadbiskupa protežiranog HKU-a.²¹ Budući da nadbiskup Stadler tijekom razgovora nije spomenuo svoje financijske prilike, kardinal ga je upitao kako ih je posljednjih godina uredio. Nadbi-

¹⁶ O upletenosti franjevac u proračunski spor građanski doglavljenik barun Isidor Benko obavijestio je Zajedničko ministarstvo financija 19. VIII. 1910. Vidi: *Arhiv Bosne i Hercegovine, Zajedničko ministarstvo financija, Odjeljenje za Bosnu i Hercegovinu (Gemeinsames Finanzministerium, Präsidium des Bureau Angelegenheiten Bosniens und der Herzegowina* [dalje: *ABH, GFM, Präs. BH, ad 1268/1910.*]) .

¹⁷ Nikola Szécsen von Temerin (1857.-1926.) Bio je austrougarski veleposlanik u Vatikanu od 1901. do 1911., a zatim u Parizu od 1911. do 1914. Vidi: P. VRANKIĆ, *nav. dj.*, 515. 3.

¹⁸ Aloys Lexa von Aehrenthal (Gross Skal u Češkoj, 27. IX. 1854.–Beč, 17. II. 1912.) Diplomatsku karijeru započeo je 1877. kao ataše austrougarskog veleposlanstva u Parizu. Godine 1878. premješten je u Rusiju, gdje je bio ataše veleposlanstva u St. Petersburgu do 1883., a zatim opet od 1888. do 1895., kada je imenovan veleposlanikom u Rumunjskoj. Godine 1899. imenovan je veleposlanikom u St. Petersburgu, a 22. listopada 1906. ministrom vanjskih poslova Austro-Ugarske Monarhije. Unatoč diplomatskim pripremama za aneksiju Bosne i Hercegovine (1908.) nije uspio osigurati punu suglasnost potpisnica Berlinskog ugovora, pa je izbila aneksijska kriza, okončana prihvaćanjem od Turske, u veljači 1909., i Rusije, u ožujku 1909. U historiografiji je uglavnom prihvaćena ocjena da je svojom politikom pridonio disoluciji Trojnog saveza i time oslabio položaj Monarhije u Europi. Vidi: *Encyclopaedia Britannica*, sv. 1., Chicago, 1963., 195.

¹⁹ Vidi: *N. Szécsen–A. Aehrenthalu, Rim, 24. V. 1910., Haus-, Hof-, und Staatsarchiv, Wien* (dalje: *HHStA*) 34705/6/1910.

²⁰ *Isto.*

²¹ *N. Szécsen–A. Aehrenthalu, Rim, 24. V. 1910. HHStA 34705/6/1910.*

skup je odgovorio kako je, doduše, imao dugova, ali da su oni pokriveni kroz vrijednost nekretnina. Veleposlanik Szécsen razgovarao je o Stadlerovu posjetu i s papom Pijom X. Opisujući taj razgovor, ustvrdio je da je Stadlerovim optužbama protiv franjevaca bio više impresioniran papa nego kardinal državni tajnik. Uzrok tome našao je u činjenici da se Pio X. kao venecijanski patrijarh angažirao u organiziranju katoličkih birača, poglavito prilikom municipalnih izbora, pri čemu je imao prilično uspjeha. Pritom je utjecao i na šire talijansko područje, pridonijevši da se u vrijeme njegova pontifikata političko vodstvo katolika našlo u rukama biskupa. Okretanje bosanskohercegovačkih franjevaca protiv nadbiskupa i pružanje potpore svjetovnomu političkom vodstvu papi je bilo teško shvatljivo te je bio skloniji podržati Stadlera, što nije promaknulo Szécsenu: »Želja nadbiskupa Stadlera, da u svoje ruke potpuno preuzme vodstvo katolika u Bosni i Hercegovini, bila je papi, koji sve prosuđuje prema ovdašnjim mjerilima, sigurno simpatična.«²²

Nastojeći kod pape stvoriti razumijevanje za držanje bosanskohercegovačkih franjevaca, Szécsen je ustvrdio da talijanski biskupi ponajprije odlučuju o tome trebaju li u pojedinom okrugu katolički birači pristupiti izborima ili ne, odnosno da usmjeravaju njihovu izbornu djelatnost. Time je sugerirao papi da je Stadler svojim političkim angažmanom premašio granice koje se u Italiji drže uobičajenima, kada je riječ o političkom djelovanju biskupa. S druge strane, upozorio je na iznimni položaj franjevačkog reda u Bosni i Hercegovini. Nakon svoga izlaganja zaključio je da ono nije ostalo bez učinka: »(...) vjerujem da sam prilično oslabio dojam koji su Stadlerove optužbe protiv franjevaca možda ostavile na papu.«²³ Szécsen je nadalje upozorio na činjenicu da su poglavari franjevačkog reda u Rimu stekli utisak da su u Vatikanu manje raspoloženi prema njihovu redu, zbog utjecaja isusovaca, te da ih je vrlo zabrinuo dolazak nadbiskupa Stadlera u Rim. Oni su se pribojavali da bi papa mogao donijeti odluku u prilog nadbiskupu, bez pružanja prilike franjevcima da se opravdaju. Svoje izvješće završio je tvrdnjom da nadbiskup Stadler, koji je prije nekoliko dana napustio Rim, nije postavio nikakav konkretan zahtjev za donošenjem neposredne odluke o uklanjanju franjevaca sa župa. Unatoč tome nastojao je uvjeriti papu i kardinala državnog tajnika da je Stadlerovo prikazivanje situacije snažno subjektivno obojeno i da bi za pravilnu prosudbu trebalo saslušati i drugu stranu.²⁴

Szécsenovo pismo svjedoči da su se austrougarske vlasti 1910. uplele u sukob između nadbiskupa Stadlera i franjevaca kako bi onemogućile prihvaćanje Stadlerovih zahtjeva od Svete Stolicе. Nastojanje nadbiskupa Stadlera da od pape dobije pristanak za uklanjanje franjevaca sa župa naišlo je na oštro protivljenje vodstva HNZ-a, kojemu su franjevci, svojim autoritetom uvelike utječući na izbornu opredjeljivanje bosanskohercegovačkih Hrvata, iznimno pomogli u postizanju izborne pobjede protiv nadbiskupa Stadlera. Shvativši da bi ozbiljenje Stadlerovih nastojanja znatno umanjilo utjecaj franjevaca, čelnici HNZ-a poduzeli su energičnu akciju u Beču i Rimu kako bi spriječili ostvarenje njegova plana. Predsjednik Središnjeg odbora HNZ-a Nikola Mandić, zajedno s dvojicom članova

---

²² Isto.

²³ Isto.

²⁴ Isto.

tog odbora, Jozom Sunarićem²⁵ i Ivom Pilarom²⁶, obratio se s tim u vezi 16. svibnja 1910. zajedničkom ministru financija Istvanu (Stjepanu) Buriánu.²⁷ Ministra su najprije upozorili da je Stadlerovo putovanje *ad limina apostolorum* tek izgovor za podizanje optužaba protiv franjevacu radi postizanja oštrih sankcija protiv njih.²⁸ Zatim su se upustili u opširno izlaganje uzroka sukoba između nadbiskupa Stadlera i franjevacu. Najprije su iznijeli netočnu tvrdnju da je do 1907. vodstvo bosanskohercegovačkih Hrvata bilo isključivo u rukama nadbiskupa Stadlera i Vrhbosanskog kaptola. Stadler je, naime, od samoga početka nastojao usmjeravati kulturno i političko organiziranje i političko djelovanje bosanskohercegovačkih Hrvata, ali su ga u tome, još od afere oko posvete zastave sarajevskoga pjevačkog društva *Trebević* 1900., učinkovito onemogućavali svjetovna inteligencija i franjevci. Vodstvo HNZ-a tvrdilo je da je nadbiskup Stadler do 1907. imao isključivo političko vodstvo, optužujući ga pritom da je od 1904. do 1907. katolički element u Bosni i Hercegovini doveo do najniže točke njegova socijalnog i političkog utjecaja. Nadalje, optuživalo ga je da je katoličkom propagandom muslimane uputio na suradnju sa Srbima, koji su se tako osnaženi počeli osjećati gospodarima zemlje i odvažili se upustiti u protumonarhijsku propagandu, koja je dovela do aneksijske krize.²⁹ Činjenica je, međutim, da je vodstvo HNZ-a, a kasnije i Stadlerova HKU, pristajalo uz pravaški program iz 1894., koji je sadržavao odrednicu o ujedinjenju Bosne i Hercegovine s hrvatskim zemljama, potpuno neprihvatljivu za muslimanske vođe, koji su težili prema održanju autonomnog statusa Bosne i Hercegovine, pa čak i za njezinim vraćanjem u sklop Osmanlijskog Carstva. U vrijeme aneksije nadbiskup Stadler navodno je pustio vodstvo HNZ-a da samo »vadi kestenje iz vatre«, odnosno prepustio mu je političko vodstvo u tom kritičnom razdoblju (*solange die Zeiten kritisch waren, liess uns Dr. Stadler ruhig die Kastanien aus dem*

²⁵ J. Sunarić (Travnik, 1868.–?) Gimnaziju je završio u Travniku, a pravni studij s doktoratom u Beču. Bio je sarajevski odvjetnik, jedan od članova vodstva Hrvatske narodne zajednice te zastupnik i potpredsjednik Sabora Bosne i Hercegovine uoči Prvoga svjetskog rata. Početkom tridesetih godina upoznaje se s A. Pavelićem. U NDH djeluje u najužem Pavelićevu krugu. 8. V. 1941. imenovan je doglavnikom, a već 13. VIII. iste godine razriješen je dužnosti. Ne postoje podaci o mjestu i okolnostima njegove smrti. Vidi: *Tko je tko u NDH*, Zagreb, 1997., 372.

²⁶ I. Pilar (Zagreb, 19. VI. 1874.–Zagreb, 13. IX. 1933.) Pravo i ekonomiju studirao je u Beču i Parizu. Bio je odvjetnik u Sarajevu, Tuzli i Zagrebu sve do nerazjašnjena samoubojstva. Jedan je od osnivača Hrvatske narodne zajednice u Bosni i Hercegovini (1906.). U Prvom svjetskom ratu zauzimao se za održanje Austro-Ugarske Monarhije u sklopu koje bi se nalazile hrvatske zemlje i Bosna i Hercegovina. Zauzimao se za federalistički preustroj Kraljevine SHS (Jugoslavije). Pisao je filozofske i geopolitičke studije, a bio je i među pokretačima hrvatske moderne. Vidi: *Hrvatski leksikon*, sv. 2., Zagreb, 1997., 261.

²⁷ I. Burián (Stempfén kod Preszburga/Stupava kod Bratislave, 15. I. 1851.–Beč, 20. X. 1922.). Od 1882. do 1886. bio je generalni konzul u Moskvi, od 1887. do 1895. poslanik u Sofiji, a od 1895. do 1903. u Ateni. Bio je zajednički ministar financija od 1903. do 1912., od 1915. do 1916. zajednički ministar vanjskih poslova, a od veljače 1917. do travnja 1918. ponovno zajednički ministar financija. Pregovori koje je vodio s Italijom prije njezina stupanja u rat na strani Antante nisu doveli do uspjeha. Potkraj 1916. zagovarao je kod njemačke vlade istupanje s mirovnim prijedlogom, ističući potrebu teritorijalne cjelovitosti Austro-Ugarske i jačanja njezina položaja na Jadranu. Svoju diplomatsku karijeru opisao je u djelu *Erinnerungen* (1919.). Vidi *Meyers Lexikon*, sv. XII., Leipzig, 1925., 1123; *Hrvatska enciklopedija*, sv. 1., Zagreb, 1941., 535.

²⁸ »Es wurde offiziell verlautbart, es sei dies die gewöhnliche Fahrt ad limina Scti. Petri. Dies ist jedoch nicht, oder zumindest nicht ganz richtig. Erzbischof Stadler ist nach Rom gefahren, um gegen die bosnischen Franziskaner Klage zu führen und gegen dieselben beim Heiligen Stuhle strenge Massregeln zu erwirken.« Vidi: *HHSa*, 33966-6/1910.

²⁹ *Isto*.

Feuer holen). Činjenicu da su se franjevci »kao pravi poznavatelji zemlje« usprotivili političkim nastojanjima nadbiskupa Stadlera, Mandić, Pilar i Sunarić naveli su kao krunski dokaz za svoje tvrdnje da nadbiskup Stadler zapravo nikad nije ni upoznao Bosnu i Hercegovinu te se kao stranac najčešće obraćao drugim strancima – doseljenicima iz Monarhije – a u vjerskom djelovanju oslanjao na u Bosnu importirani isusovački red. Ustvrdivši da je Stadlera na put u Rim potaknula isključivo žudnja da se osveti franjevcima, na kraju su upozorili na štetne posljedice koje bi u hrvatskom puku moglo imati postizanje njegova cilja i zamolili zajedničkog ministra financija da diplomatskim sredstvima u Vatikanu onemogući ostvarenje Stadlerovih nastojanja.³⁰

Nakon obraćanja zajedničkomu ministru financija Buriánu, vodstvo HNZ-a, podržano od mnogih uglednih Hrvata, članova HNZ-a i njegovih pristaša, obratilo se 20. svibnja 1910. i papi Piju X., moleći ga da ne udovolji Stadlerovim nastojanjima glede franjevac. U svome obraćanju papi, kao i u ranijem obraćanju zajedničkom ministru financija, postupalo je vrlo promišljeno te je, radi postizanja cilja, u pismu upućenom papi iznosilo sasvim oprečne podatke o biti sukoba između nadbiskupa Stadlera i franjevac od onih u pismu ministru Buriánu. Naime, u obraćanju ministru Buriánu iznesena je, premda na vrlo tendenciozan način, istinita ocjena da se uzrok sukoba nalazi u težnji vodstva HNZ-a za utemeljenjem HNZ-a na hrvatskoj nacionalnoj osnovi, bez unošenja konfesionalnog momenta, radi pridobivanja muslimana, s jedne strane, te u nastojanju nadbiskupa Stadlera za utemeljenjem hrvatske politike u Bosni i Hercegovini na konfesionalnoj katoličkoj osnovi, s druge strane. Pritom su franjevci podržali interkonfesionalnu osnovu programa HNZ-a, a odbacili Stadlerovu konfesionalnu katoličku opciju kao temelj organiziranja bosanskohercegovačkih Hrvata.³¹ Vodstvo HNZ-a bilo je svjesno da nije oportuno iznositi papi tvrdnju da je HNZ hrvatska nacionalna interkonfesionalna organizacija, jer je papa, posebice zbog svoga dugogodišnjeg djelovanja na političkom organiziranju talijanskih katolika, političku opciju HNZ-a mogao shvatiti kao vjerski indiferentnu te se prikloniti Stadleru i podržati ga u njegovim nastojanjima za političkim organiziranjem bosanskohercegovačkih Hrvata na katoličkim načelima. Stoga je u pismu papi pribjeglo lukavstvu te je HNZ opisalo ne samo kao hrvatsku i nacionalnu nego i kao organizaciju utemeljenu na katoličkim načelima, što je proturječilo temeljnoj programskoj odrednici HNZ-a, o interkonfesionalnom djelovanju organizacije, a bit sukoba, koja je izvivala iz različitosti programa dviju organizacija, nastojalo svesti na neprihvatanje liderskih ambicija nadbiskupa Stadlera od hrvatske katoličke inteligencije i franjevac: »(...) mi katolici Bosne i Hercegovine osnovali smo ekonomsku i kulturnu organizaciju [s imenom Hrvatska narodna zajednica]. Ova nacionalna, hrvatska i katolička organizacija (*questa nazionale, croata e cattolica organizzazione*) s velikim ushićenjem pozdravljena je, kako od strane Njegove Ekscelencije msgr. Stadlera, tako i od cjelokupnog kaptola vrhbosanskog i od dvojice naših voljenih biskupa franjevac, onog mostarskog msgr. Paškala Buconjića i onog banjalučkog msgr. Marijana Markovića. Ova se nacionalna organizacija naglo proširila na sve strane i u svim društvenim slojevima Hrvata katolika iz Bosne i Hercegovine i za kratko vrijeme zadobila veliko uvažavanje i političku važnost pri austrijskoj i

³⁰ Isto.

³¹ Vidi: *HHSLA*, 33966-6/1910.

Zemaljskoj vladi, napose kad je proglašena aneksija Bosne i Hercegovine. Zbog toga su nastali ljubomora, antagonizam i paklena osveta protiv nje u osobi nadbiskupa Stadlera, a također vrhbosanskog kaptola iz Sarajeva. Videći kako gubi tlo pod nogama i da će za kratko vrijeme izgubiti iz ruku političko vodstvo našega naroda, potrčali su kao osvetnici protiv HNZ-a (...) služeći se svim dopuštenim i nedopuštenim sredstvima, napose nečuvanim klevetama.«³² Nakon ovoga pojednostavljenog i neistinitog prikaza sukoba između svjetovne inteligencije i franjevac, s jedne, i Vrhbosanskog ordinarijata i redovite hijerarhije, s druge strane, slijedi također tendenciozan opis Stadlerova sukoba s franjevcima i osnutka HKU-a u kojem se opet sve nastoji svesti na Stadlerove osvetničke namjere zbog pretrpljenog političkog poraza. Stadleru je također pripisana zlouporaba vjere u političke svrhe: »Vrijeđali su naše dobre oce franjevece koji su prema tradicijama naših predaka bili uvijek ujedinjeni s nama, zbog naše vjere i nacionalnosti (...), tijekom prošlih 450 godina (...) kao samo jedno tijelo i samo jedna duša. Krajnja posljedica osvete našeg natpastira bila je da je 20. veljače 1910. zabranio svim franjevcima Vrhbosanske nadbiskupije, pod kaznom crkvene cenzure, da budu članovi HNZ-a. Istodobno su pokušali osnovati novu organizaciju, potpuno političkog karaktera, služeći se našom svetom katoličkom vjerom za najniže političke ciljeve (...). Posljedice tih smicalica dobrog pastira bit će vrlo kobne za našu domovinu i za našu katoličku vjeru u ovim područjima (...). Povijest nas uči da je naša sveta katolička vjera uvijek gubila poštovanje i uvažavanje kad je služila u svrhu spletki i političkih intriga i posve smo sigurni da će se to povijesno pravilo potvrditi i kod nas.«³³ Opisujući papi svoje stajalište o HKU-a, vodstvo HNZ-a ustvrdilo je da ne bi imalo ništa protiv djelovanja te Stadlerove organizacije, ali samo ako će ona ograničiti svoje djelovanje na vjersko i socijalno područje: »Ako će ta nova organizacija imati posve katoličko obilježje, bez političkih primjesa, napose ako bi imala naziv samo katolička udruga, a ne pored toga i hrvatska, i brinula se samo o katoličkim i socijalnim potrebama, bila bi zacijelo od sviju nas prigrljena s ushićenjem. (...) Ali nadbiskup Stadler (...) odbacuje taj naš prijedlog koji bi bio od velike koristi i za vjeru i za naš narod. On pokušava na razvalinama HNZ-a uzdići svoju novu organizaciju s nazivom Hrvatska katolička udruga.«³⁴ Na kraju je iznesena molba papi da što prije pošalje »inkvizitora« (*un inquisitore*). Molba završava s napomenom da inkvizitor, tj. istražitelj ili posebni vizitator (*visitatore speciale*), ne bude isusovac, zbog Stadlerova oslonca na isusovce u institucionalnoj organizaciji Vrhbosanske nadbiskupije i uopće bliskih veza s isusovačkim redom. Posebno se apelira na hitnost slanja istražitelja kako bi nadbiskup Stadler odustao od »sijanja raskola u hrvatskoj i katoličkoj naciji Bosne i Hercegovine (podcrtao Z. G.)«. ³⁵ Vodstvo HNZ-a očevidno se pouzdalo u papinu neupućenost u bit sukoba sa Stadlerom, jer je nastojalo prikriti da se glavni uzrok spora nalazio u inzistiranju HNZ-a na interkonfesionalnom utemeljenju hrvatske politike u Bosni i Hercegovini.

³² *Isto* (prijevod s talijanskog jezika).

³³ *Isto* (prijevod s talijanskog).

³⁴ *Isto* (prijevod s talijanskog).

³⁵ *Isto*.

III. *Imenovanje Pierrea Bastiena apostolskim vizitatorom za Bosnu i Hercegovinu. Vrhunac kampanje protiv nadbiskupa Stadlera i njezin slom (1910.-1913.)*

Nakon svih zapleta kojima je bila popraćena, Stadlerova misija u Rimu 1910. postigla je tek djelomične rezultate. Sveta Stolica nije odbacila kao neosnovane njegove prigovore protiv franjevaca, ali je odbila odmah poduzeti energične korake, čemu se nadbiskup nadao. Izlazeći u susret zahtjevima austrougarske diplomacije, Vrhovne uprave franjevačkog reda u Rimu, bosanskohercegovačkih franjevaca i hrvatske svjetovne inteligencije, Državno tajništvo Svete Stolice odlučilo se za upućivanje u Bosnu i Hercegovinu apostolskog vizitatora da ispita bit sukoba. U prosincu 1910. pronađena je prikladna osoba, belgijski benediktinac P. Bastien.³⁶ Iz izvješća kojim je austrougarski veleposlanik pri Svetoj Stolici N. Szécsen obavijestio ministra vanjskih poslova Aehrentala o Bastienovu imenovanju zamjećuje se da je Szécsen posredovao Bastienu austrougarsko viđenje sukoba između nadbiskupa Stadlera i franjevaca te da je Bastien još prije dolaska u Bosnu i Hercegovinu pokazivao sklonost prema prihvaćanju franjevačkih interpretacija. Szécsen je ustvrdio da je Bastien, nedvojbeno i na temelju svoga redovničkog iskustva, pokazao razumijevanje za progone kojima su franjevci u Bosni i Hercegovini bili izloženi od svjetovnog svećenstva.³⁷ Savjetovao mu je da se tijekom svoje misije osloni na Zemaljsku vladu u Sarajevu i uputio ga u teške financijske prilike nadbiskupa Stadlera, premda se Bastien, prema uputama Svete Stolice, ponajprije trebao baviti uzrocima sukobljavanja između nadbiskupa Stadlera i franjevaca, odnosno političkim razdorom između HNZ-a i HKU-a. Szécsen se očividno trudio kod Bastiena stvoriti nepovoljan dojam o nadbiskupu Stadleru.³⁸ U sljedećem izvješću Aehrentalu, s kraja siječnja 1911., potvrdio je svoje dobro mišljenje o Bastienu, ustvrdivši da je Bastienova namjera da se obrati Zajedničkom ministarstvu financija i Zemaljskoj vladi dobar znak da on oblikuje pravilno shvaćanje o stanju u Bosni i Hercegovini. No važnija je bila druga vijest, da su papu Pija X. posjetila dvojica uglednih franjevaca, od kojih je jedan bio pater Bendes, povjerenik *Terra Sanctae*, radi intervencije u korist bosanskih franjevaca. Tijekom razgovora papa je ustvrdio da se želje koje mu je nadbiskup Stadler nedavno iznio, za uklanjanjem franjevaca sa župa, s obzirom na sedamstogodišnje djelovanje franjevaca u Bosni neće lako ispuniti.³⁹ Papa je nadalje uglednim

³⁶ P. Bastien (1866.-1940.) Zaređen je za benediktinca 1890., a zatim je bio redovnik opatije Maredsous u Belgiji. Od 1906. do 1910. i od 1920. do 1939. bio je profesor kanonskog prava na benediktinskom kolegiju sv. Anselma u Rimu. Uređivao je *Acta Apostolicae Sedis*, a u crkvenim krugovima držan je pouzdanikom austrougarskog veleposlanstva u Vatikanu i državnog tajnika Raphaela Merry del Vala. Bio je gorljivi pristaša antimodernističkih teoloških pogleda pape Pija X. Od prosinca 1910. do listopada 1914. bio je apostolski delegat za Bosnu i Hercegovinu. Vidi: Friedrich ENGEL-JÁNOSI, *Österreich und der Vatikan*, Graz-Wien-Köln, 1960., sv. II., 119-121. Sveta Stolica povjeravala mu je i u kasnijem razdoblju složene misije. Vidi: Paolo BLASINA, »Santa Sede e Regno dei Serbi, Croati e Sloveni. Dalla missione di dom Pierre Bastien al riconoscimento formale (1918-1919)«, *Studi Storici*, Istituto Gramsci (Roma), 35/1994., 3, 773-809.

³⁷ Vidi: N. Szécsen–A. Aehrentalu, *Rim*, 10. XII. 1910., *HHStA*, 7455-6/1910.

³⁸ *Isto*.

³⁹ Nadbiskup Stadler ponovio je u listopadu 1910. u Rimu zahtjev za uklanjanjem franjevaca sa župa. Na to je bio potaknut umanjivanjem proračunskih sredstava za nadbiskupske zavode u korist franjevačkih obrazovnih zavoda bosanske i hercegovačke provincije do kojega je došlo zauzimanjem katolika (isključivo zastupnika HNZ-a) u proračunskom odboru Sabora Bosne i Hercegovine. Stadler je – o tome svjedoče arhivski izvori, dokumenti istrage Zemaljske vlade – sasvim opravdano slutio da se vodstvo HNZ-a sporazumjelo s franje-

članovima franjevačkog reda zajamčio da mogu biti mirni jer će papinski poslanik situaciju temeljito ispitati i o svemu ga obavijestiti. Iznoseći mišljenje o nadbiskupu Stadleru, ustvrdio je da je stekao velike zasluge, ali da mu njegova djelatnost u posljednje vrijeme ne ide u prilog. Iz svega toga Szécsen je zaključio da dosadašnja Bastienova izvješća nisu nepovoljna za franjevce.⁴⁰

Spomenuti dokumenti, koji se odnose na početke Bastienove misije, ali daju i općenitiji uvid u držanje najviših predstavnika Katoličke crkve prema sukobu između nadbiskupa Stadlera i franjevaca, svjedoče da se situacija počela razvijati nepovoljno za nadbiskupa Stadlera. Franjevci su uživali moćnu zaštitu Austro-Ugarske Monarhije i Vrhovne uprave svoga reda, a za posebnoga apostolskog poslanika izabrana je osoba koja je potjecala iz redovničkog klera i od početka pokazivala pristranost prema stranama u sukobu. Bastien je redovito izvješćivao austrougarsko veleposlanstvo o rezultatima svoje misije, o čemu svjedoči pismo koje je u travnju 1911. uputio savjetniku austrougarskog veleposlanstva msgr. Csiszariku.⁴¹ Csiszarik je spomenuto pismo odmah predočio nasljedniku grofa Szécsena u vatikanskom veleposlanstvu, princu Johannu Schönburg Hartensteinu.

U opisu provedbe svoje misije Bastien je ustvrdio da je, došavši u Bosnu i Hercegovinu, našao zemlju u potpunoj anarhiji te je počeo očajavati glede mogućnosti ostvarenja povjerenih mu zadaća. Kasnije je, nakon što je saslušao sve i svašta, uspio smiriti prilike i steći uvid u situaciju. Pritom se osvjedočio da bi se mnogo griješilo kada bi se zanemarilo da i nadbiskupu Stadleru pripada velik dio odgovornosti za sve što se dogodilo, jer on nikoga ne sluša, nego se povodi za svojim pobudama i previše priča. S druge strane ustvrdio je da su franjevci pokazali prvorazrednu nerazboritost kada su se, umjesto da ostanu ravnodušni, upustili u sukob s nadbiskupom, jer je njihovim uplitanjem politički sukob između nadbiskupa i vodstva HNZ-a zadobio vjersko-politička obilježja. Franjevci su pritom učinili mnoge ekscese koji ih optužuju, napose poticanjem negativnog raspoloženja prema nadbiskupu Stadleru u puku.⁴² Ocjenjujući sukob između nadbiskupa Stadlera i franjevaca, Bastien iznosi vrlo razborit zaključak, da se konflikt među katolicima nije trebao dogoditi, jer oni čine manjinu u odnosu na pravoslavce i muslimane, pa ih to čini još slabijim.⁴³

Glede mogućnosti pomirenja između nadbiskupa i franjevaca, Bastien je ustvrdio kako je jedva uspio dobiti pristanak franjevaca, a da mu je nadbiskup Stadler rekao kako je to

vačkim provincijalima, radi potpore franjevaca HNZ-u prilikom izbora. Radilo se o 30.000 kruna koje je u proračunskoj raspravi trebalo preusmjeriti s nadbiskupskih na franjevačke zavode. Nakon intervencije vlasti taj se plan uspio samo dijelom ostvariti. Vidi: *Isidor Benko – Zajedničkom ministarstvu financija, Sarajevo, 19. VIII. 1910., ABH, GFM, Präs. BH, ad. 1269/1910.*

⁴⁰ *HHSStA, 74855-6/1910.*

⁴¹ Vidi: *Beilage zum Bericht d. dto. Rom 27/IV 911, N. 1453. Das Schreiben Paters Bastiens. HHSStA, 8197-6/1911.*

⁴² »Wenn die guten Franziskaner Patres klüger gewesen wären und sich weniger in diesen Kampf gemischt hätten, wäre die Sache viel leichter. Aber diese guten Patres haben Excesse begangen, die sie und andere jetzt beklagen. Es ist zu spät, daran hätte man früher denken sollen. Dies umsomehr, als sie die Bevölkerung gegen den Erzbischof aufgereizt.« *Beilage zum Bericht d. dto. Rom 27/IV 911, N. 1453. Das Schreiben Paters Bastiens. HHSStA, 8197-6/1911.*

⁴³ »Es war wahrlich nicht notwendig, dass dies geschehe, bilden jedoch die Katholiken die Minorität zwischen den anderen Confessionen.« *Isto.*

nemoguće bez daljnjih obrazloženja. Vjerojatno je nadbiskup Stadler tražio da se temeljito rasprave sporna pitanja, a franjevci su pristajali na neka kompromisna rješenja. Bastien je, međutim, odgovornost za nepostizanje sporazuma pripisao nepopustljivosti Stadlerova karaktera. Iznio je mišljenje da bi gesta sa Stadlerove strane omogućila pomirenje, podcijenivši pritom ne samo težinu sukoba nego i realnu spremnost franjevac na pomirenje. Radikalno rješenje – iznošenje Svetoj Stolici prijedloga o uklanjanju nadbiskupa Stadlera s nadbiskupskog položaja – koje mu se sugeriralo iz krugova Stadlerovih neprijatelja, izbjegao je zbog njegovih negativnih posljedica. Takvo rješenje nije odbacio iz obzira prema nadbiskupu Stadleru, nego radi zaštite načela crkvenog autoriteta koje bi Stadlerovim uklanjanjem s položaja bilo trajno narušeno. Stadlerovi bi neprijatelji trijumfirali, a kada bi se jednom opet pojavile teškoće s novim nadbiskupom, »igra« bi se ponovila. Bio bi stvoren presedan, kojemu bi se franjevci utjecali u sukobu s budućim nadbiskupima. Narušavanjem nadbiskupova autoriteta ujedno bi se narušio crkveni autoritet predstavljen u njegovoj osobi, pa bi se time doveo u pitanje i sam smisao uvođenja redovite hijerarhije 1881. godine. Bastien je stoga predložio ogledanje za drugim sredstvima za postizanje crkvenog jedinstva, bez narušavanja načela nadbiskupova autoriteta. Ustvrdio je da dugovi nadbiskupa Stadlera iznose gotovo 2½ milijuna kruna i da su u tijeku pregovori s bankama, da bi ga se spasilo, ali da ne zna hoće li to uspjeti. Potrebu izvlačenja nadbiskupa Stadlera iz dugova držao je nužnom i zbog toga što pod bremenom velikih dugova nitko ne bi htio postati Stadlerov nasljednik.⁴⁴

Bastienova uloga u postizanju fuzije između HNZ-a i HKU-a svjedočila je o tome da je njegovo djelovanje u Bosni i Hercegovini, u početku ograničeno na postizanje pomirenja između nadbiskupa Stadlera i franjevac, postupno zadobilo i političku dimenziju. Bastien se u početku zauzimao za ostanak nadbiskupa Stadlera u Sarajevu radi zaštite načela crkvenog autoriteta, odnosno ugleda redovite crkvene hijerarhije. No tijekom 1912. promijenio je stajalište i počeo podupirati austrougarske vlasti u njihovim obnovljenim nastojanjima za uklanjanjem nadbiskupa Stadlera. Svjedočanstvo o tome nalazimo u pismu koje je zemaljski poglavar za Bosnu i Hercegovinu general Oskar Potiorek⁴⁵ 10. kolovoza 1912. uputio zajedničkom ministru financija I. Buriánu. Potiorek je obavijestio Buriána da ga je posjetio apostolski delegat Bastien, koji je prošli tjedan boravio u Beču i strogo povjerljivo razgovarao s nuncijem. Bastienovo izlaganje ocijenio je kao nagovještaj Stadlerova uklanjanja iz Bosne od strane Svete Stolice: »Msgr. Bastien sve očividnije radi, očito po nalogu Svete Stolice, na uklanjanju ili barem oslabljivanju (onemogućivanju) (*an der Beseitigung oder wenigstens Lahmlegung*) nadbiskupa Stadlera. Razložio mi je

⁴⁴ *Isto.*

⁴⁵ O. Potiorek (Bleiburg, 20. XI. 1853.–Klagenfurt, 17. XII. 1931.) Godine 1892. postao je generalštabni pukovnik, 1908. artiljerijski general, 1910. armijski inspektor, a 1911. zemaljski poglavar za Bosnu i Hercegovinu. Početkom 1914. major u srpskoj vojsci i vođa terorističke organizacije *Crna ruka* Dragutin Dimitrijević–Apis organizirao je atentat na Potioreka, no bez uspjeha. Uspio je, međutim, atentat na prijestolonasljednika nadvojvodu Franju Ferdinanda, koji kao inspektor austrougarske vojske na Potiorekov poziv dolazi u Bosnu nadgledati manevre, i njegovu suprugu vojvotkinju Sofiju od Hohenberga u Sarajevu 28. VI. 1914. Nakon izbijanja I. svjetskog rata Potiorek zapovijeda južnim bojištem i VI. armijom. U prosincu 1914. prisiljen je na povlačenje poslije poraza kod Kolubare i povlačenja austrougarske vojske na Savu i Drinu. U siječnju 1915. razriješen je dužnosti. Vidi: *Meyers Lexikon*, sv. 9, Leipzig, 1928., 1185; *Opća enciklopedija JLZ*, sv. 6., Zagreb, 1980., 580.

nužnost da se u tom pravcu ubrzo nešto učini, jer Stadler ne izlazi na kraj s dugovima, nego sve dublje u njih zapada, pa bi Sarajevska nadbiskupija, u slučaju njegova ostanka, bila financijski nepovratno izgubljena. Nadalje je ustvrdio da su takve okolnosti neodržive i da Sveti Otac zahtijeva Stadlerovu demisiju ili da mu se barem da koadjutor s pravom nasljedstva, u čije bi ruke bila položena cjelokupna uprava dijeceze.«⁴⁶ Bastien je Potioreku iznio i prijedloge »vodećih crkvenih krugova« o mogućem Stadlerovu nasljedniku. Oni su na prvo mjesto stavili dubrovačkog biskupa Josipa Grgura Marčelića,⁴⁷ ali su dvojili u njegovu pripravnost na napuštanje dijeceze. Bastien je predložio i svoje kandidate. »Bastien je (...) tražio dalje i među prikladnima označio Tabulova Truta Nikolaja, profesora na središnjoj rimokatoličkoj bogosloviji u Zadru, kao onoga o kojem je do sad primio relativno najbolje informacije. Navedeni dalmatinski svećenik, na kojega mi je također skrenuo pozornost carski i kraljevski ministar bogoštovlja i nastave, 40 je godina star, vrlo obrazovan, u svakom pogledu uzoran, nesklon svakoj politici.«⁴⁸

Činjenica da je kao vrlina Stadlerova mogućeg nasljednika Nikole Tabulov-Truta⁴⁹ isticana apolitičnost jasno upućuje na to da Stadlerova teška financijska situacija nije bila jedini razlog za oblikovanje Bastienova stajališta o Stadlerovu uklanjanju, to više što je Potiorek izrazio uvjerenje da Bastien radi po nalogu Svete Stolice. Očevidno je da se za Stadlerovo uklanjanje iz Sarajeva kod Svete Stolice odlučno zauzelo austrougarsko veleposlanstvo, jer su austrougarske vlasti Stadlera držale politički neprikladnim. Na političke uzroke zahtijeva za Stadlerovim uklanjanjem upućuje nastavak razgovora između Bastiena i Potioreka, posvećen *Hrvatskom dnevniku*, političkom dnevniku nadbiskupa Stadlera koji je promicao frankovačka stajališta.⁵⁰ Potiorek je upozorio Bastiena da *Hrvatski dnevnik* vladi

⁴⁶ Vidi: O. Potiorek–I. Buriću, *Sarajevo 10. VIII. 1912.*, ABH, PR, 768/1912.

⁴⁷ J. G. Marčelić (Preko na Ugljanu, 23. III. 1847. – Dubrovnik, 31. VIII. 1928.) Doktorat iz teologije obranio je na Bečkom sveučilištu. Zadarski nadbiskup Petar Dujam Maupas imenovao ga je 1873. profesorom Novoga zavjeta na Centralnom bogoslovnom sjemeništu, a zatim i rektorom Bogoslovije. Papa Lav XIII. imenovao ga je 1894. dubrovačkim biskupom. Marčelić se isticao u borbi za glagoljicu i kao pisac teoloških studija. Godine 1901. pokrenuo je *List dubrovačke biskupije*, a 1920. utemeljio redovničku družbu Kćeri milosrđa. Vidi: *Znanstveni kolokvij Dr. Josip Marčelić biskup dubrovački 1894.-1928.* (Dubrovnik, 1994.), neobjavljeni rukopis u Arhivu Družbe Kćeri milosrđa u Zagrebu.

⁴⁸ O. Potiorek–I. Buriću, *Sarajevo 10. VIII. 1912.*, ABH, PR, 768/1912.

⁴⁹ N. Tabulov-Truta (Zlarin, 1872. – Šibenik (?), 1931.) Godine 1904. bio je imenovan profesorom pastoralne teologije u Centralnom bogoslovnom sjemeništu u Zadru. Tu je službu vršio do šk. godine 1921./1922. kada je taj zavod zatvoren (ugovorom u Rapallu 12. XI. 1920. Zadar dolazi pod talijansku vlast). U istom je sjemeništu bio i duhovnik, a od 1915. do 1923. rektor. Godine 1923. imenovan je upraviteljem Biskupskog đačkog sjemeništa u Šibeniku, koje je otvoreno 20. rujna iste godine. Vidi: *Status personalis et localis Archidioecesis Jaderitinae, godina 1913.*, 34, 139; *Status personalis et localis Dioecesis Sibenicensis et Administraturae Apostolicae partis jugoslavicae Archidioecesis Jadrensis, godina 1928.*, 16; *Dijecezanski list za Šibensku biskupiju i za jugoslavenski dio Zadarske nadbiskupije*, br. 3-4 (1931.), 31-33.

⁵⁰ Kada se uvjerio da u Bosni i Hercegovini ne može naći saveznike za svoju političku opciju, Stadler se vezao uz Frankovu Čistu stranku prava u Hrvatskoj te velikoaustrijski krug u Beču koji se 1905. oblikovao oko prijestolonasljednika nadvojvode Franje Ferdinanda. Stadlerova je opcija bila pravaška frankovačkog usmjerenja, dakle, predviđala je povezivanje hrvatskih zemalja, u koje se ubrajala i Bosna i Hercegovina, isključivo na temelju hrvatskoga državnog prava u okviru trijalistički preustrojene Monarhije. Stadler se određuje kao pripadnik Stranke prava u Bosni i Hercegovini u pismu neimenovanoj osobi iz visokih austrougarskih političkih krugova, kojim je preporučivao donosioca pisma, svoga političkog sumišljenika Josipa Vancaša, te apelirao za pripojenjem Bosne i Hercegovine Hrvatskoj radi pridobivanja muslimana za hrvatski politički program: »Er (Vancaš, op. Z. G.) gehört der sogenannten croatischen Rechtspartei, **der auch ich gehöre**

stvara velike neprilike, na što je Bastien uzvratilo da taj nadbiskupov dnevnik puno košta i da se pretežitim dijelom uzdržava novcem koji Stadleru pristize iz Austrije i Ugarske. Također je Potioreka upoznao s činjenicom da je Sveta Stolica već pomišljala na zabranu izdavanja *Hrvatskog dnevnika*, ali je propustila to učiniti da ne bi uznemirila Hrvate.⁵¹

Nastojanja austrougarskih vlasti za uklanjanjem nadbiskupa Stadlera iz Sarajeva intenzivirala su se u vrijeme Leona Bilinskoga,⁵² Buriánova nasljednika na položaju zajedničkog ministra financija. U pismu upućenom Potioreku u listopadu 1913. Bilinski kao razlog za Stadlerovu demisiju navodi neodrživost njegova financijskog položaja.⁵³ Zatim upozorava na činjenicu da je apostolski delegat Bastien napisao izvješće koje će kod Državnog tajništva izazvati negativan dojam o Stadleru i olakšati provedbu plana austrougarskih vlasti.⁵⁴ Iz Potiorekova odgovora Bilinskom vidi se da je Bastien u Rimu napravio sve potrebne korake za Stadlerovo uklanjanje iz Sarajeva, te da se samo očekivalo da austrougarski veleposlanik Johann Schönburg-Hartenstein od Državnog tajništva Svete Stolice službeno zatraži Stadlerovu demisiju. Iz tog se izvješća također vidi da je Stadler bio svjestan težine situacije u kojoj se nalazi te se 22. listopada 1913. spremio krenuti u Rim radi razgovora s papom.⁵⁵

Uoči Stadlerova odlaska Bastien je uputio opširno pismo O. Potioreku u kojem se usprotivio prijedlogu da se Stadlerovim nasljednikom imenuje mostarski biskup fra Alojzije Mišić.⁵⁶ Naglasio je da se Mišić kao provincijal Bosne Srebrene propustio dovoljno angažirati u onemogućivanju prijestupa svojih podređenih u sukobu između nadbiskupa Stadlera i franjevac 1909.-1911. te ga je zbog toga loše ocijenilo svjetovno svećenstvo Vrhbosan-

(podcrtao Z. G.). Ich bin der festen Überzeugung, daß diese Rechtspartei in Bosnien und der Herzegovina die verbreiteste ist« (*Sarajevo*, 21. III. 1915. *ABH, PR*, 6647/1915.). Ovo pismo, kojim Stadler sasvim nedvosmisleno govori o svojoj političkoj orijentaciji i pripadnosti pravaškoj stranačkoj opciji, osporava recentne pokušaje da ga se, zanemarujući mnogobrojne povijesne izvore koji posvjedočuju Stadlerovu političku opredijeljenost i angažman, prikaže kao crkvenog velikodostojnika po mjeri Drugoga vatikanskog sabora, zauzetog isključivo za vjerske interese Hrvata katolika. Vidi: Agneza SZABO, »Nije politička djelatnost, već suradnja s političkim vlastima i drugim javnim ustanovama. Prikaz knjige: Zoran GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, Zagreb, 2001.«, *Tkalčić, Godišnjak Društva za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije*, br. 6, Zagreb, 2002., 557-561.

⁵¹ O. Potiorek–I. Buriánu, *Sarajevo*, 10. VIII. 1912., *ABH, PR*, 768/1912.

⁵² L. Bilinski (Zaleszczyki u Galiciji, 15. VI. 1846. – Beč, 14. VI. 1923.) Godine 1871. bio je izvanredni, od 1874. do 1892. redoviti profesor nacionalne ekonomije na Sveučilištu u Lavovu, 1878./1879. rektor Sveučilišta. Od 1883. do 1918. zastupnik je u austrijskom Parlamentu. Ujedno je bio član gospodske (gornje) kuće i Poljskog kluba u Carevinskom vijeću. Od 1892. do 1895. bio je predsjednik Generalnog ravnateljstva austrijskih željeznica. U ministarstvu Badenija (1895.-1897.) i Bienertha (1900.-1911.) bio je austrijski, a od 1912. do 1915. zajednički ministar financija. U međuvremenu je bio guverner austrougarske banke (1900.). Tijekom I. svjetskog rata kao prvak Poljskog kluba zauzimao se za austrougarsko-poljski trijalizam. U Republici Poljskoj bio je 1919. ministar financija. Vidi: *Hrvatska enciklopedija*, sv. 2., Zagreb, 1941., 542.

⁵³ L. Bilinski–O. Potioreku, *Beč*, 17. X. 1913., *ABH, PR*, 1158/1913.

⁵⁴ *Isto*.

⁵⁵ O. Potiorek–L. Bilinskome, *Sarajevo*, 29. X. 1913., *ABH, PR*, 1487/1913.

⁵⁶ A. Mišić (1859.-1942.) U franjevački red stupio je 1874. Od 1878. do 1882. studirao je teologiju u Ostrogonu. Godine 1884. imenovan je tajnikom banjalučkog biskupa M. Markovića, a od 1891. do 1907. djelovao je kao gvardijan u samostanu Petrićevac i župnik u Bihaću. Godine 1907. postao je ravnatelj franjevačke gimnazije u Visokom, 1909. provincijal Bosne Srebrene, a 1912. mostarski biskup. Vidi: P. VRANKIĆ, *nav. dj.*, 513-514.

ske nadbiskupije. S obzirom na te okolnosti Bastien nije bio spreman poduprijeti Mišićev izbor, premda mu je inače bio sklon. Ustvrdio je da biskup i njegova biskupija moraju biti složni i raditi zajedno, pa bi izbor franjevca za Stadlerova nasljednika pogoršao već ionako tešku situaciju u kojoj se našao svjetovni kler. Svjetovni kler tim bi izborom pao u drugi plan i nazadovao.⁵⁷ Bastien je zatim upozorio Potioreka da je prije nekoliko dana slučajno susreo jednoga od najuglednijih političara HNZ-a te iz razgovora s njim stekao dojam da oni koji podupiru kandidaturu A. Mišića imaju samo jedan cilj, raditi kako im odgovara uz pomoć franjevac. S tim u vezi konstatirao je da ako postoji stvar gdje bi politika trebala biti potpuno isključena, onda je to imenovanje biskupa, inače bi katolički interesi mogli teško pretrpjeti.⁵⁸ Bastien nadalje konstatira da franjevci svom silom podržavaju HNZ, koji daje prednost hrvatskim interesima nad katoličkim. Kao dokaz uzima slučaj kandidature Nikole Precca.⁵⁹ Smisao pristajanja franjevaca uz HNZ nalazi u njihovoj težnji da se potpuno eliminira utjecaj svjetovnog svećenstva. Mišićev izbor Bastien je ocijenio neprihvatljivim i zbog protivljenja isusovaca koji su upravljali dijecezanskim sjemeništima, a žalili su se na Mišića još dok je bio provincijal i bili spremni podnijeti svoje žalbe Svetoj Stolici. Pritom je franjevcima pripisao veliku krivnju zbog toga što ne podnose druge svećenike i redovnike. Na kraju se osvrnuo i na mogućnost izbora fra Lea Petrovića⁶⁰ za mostarskog biskupa, ako Mišić prijeđe u Sarajevo. Ocijenio ga je teško izvedivim, jer je Petrović premlad i bez iskustva, svećenik tek 5 do 6 godina, star 30 godina. Upozorio je da Sveta Stolica vrlo rijetko imenuje tako mlade kandidate, ako se izuzmu sinovi mađarskih magnata, a da se i tada traže sasvim izuzetan splet okolnosti i izvanredne kvalitete.⁶¹

⁵⁷ »Dans le conflit de 1909-1911 Mgr. Mišić, alors provincial; il ne montra pas toujours l'énergie et la décision nécessaires pour arrêter certains écarts assez graves de ses subordonnés. J'ai du même en mars 1911 lui parler assez énergiquement. Par là même Mgr. Mišić est mal vu du clergé séculier de l'archidiocèse de Sarajevo, qui parle de lui en termes peu favorables. Je ne suis pas sans appréhension, si dans de telles conjonctures Mgr. Mišić devait prendre la succession de Mgr. Stadler. Je dis 'dans de telles conjonctures', car autrement je n'aurais aucune difficulté d'appuyer la candidature de Mgr. Mišić. Il est absolument nécessaire que L'Eveque et son clergé marchent d'accord et travaillent de concert. La situation déjà difficile s'aggraverait par le fait que le clergé séculier, sans aucune faute de sa part, sera relégué au second plan« (*ABH, Zu Priv.-Registr. Nr. 1487/1913.*). Transkribirao Zoran Grijak. Kolacionirala dr. Sabine Florence Fabijanec.

⁵⁸ »S'il est une chose où la politique doit être absolument exclue, c'est la nomination d'un Evêque; sinon les intérêts catholiques auront plus tard gravement à souffrir« (*isto*).

⁵⁹ N. Precca bio je kandidat na sarajevskim općinskim izborima za treću saborsku kuriju 1912. Njegov izbor svojom su agitacijom i protukandidaturom onemogućili svjetovni svećenici, urednici *Hrvatskog dnevnika* Ante Kalikst Tadin i Karlo Cankar. Ovaj je slučaj važan jer obilježava ponovno izbijanje sukoba između Stadlerova kruga i HNZ-a, nakon tek postignutog kompromisa 1912. Protiv Precca istupio je Cankar istaknuvši svoju kandidaturu. Vidi: Zoran GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, Zagreb, 2001., 523-524. Iz Bastienova pisma Potioreku očividno je da su franjevci podržali Precca i na taj se način, prema mišljenju P. Bastiena, opet neprimjereno politički angažirali. *ABH, Zu Priv.-Registr. Nr. 1487/1913.*

⁶⁰ Leo-Grgo Petrović (Klobuk, 28. II. 1883.-1945.) Gimnaziju polazi na Širokom Brijegu, bogosloviju u Mostaru i Fribourgu (Švicarska) 1904.-1907. U franjevački red stupio je na Humcu 1900. Za svećenika je zaređen u Fribourgu 1905. Od 1907. do 1917. profesor je teologije u Mostaru, od 1917. do 1919. župnik u Klobuku, od 1919. do 1925. gvardijan i župnik u Mostaru, 1925/1926. profesor bogoslovije u Mostaru, od 1926. do 1934. bilježnik biskupskog Ordinarijata u Mostaru, od 1934. do 1942. generalni vikar biskupija Mostarsko-duvanjske i Mrkanjsko-trebinjske, od 1943. do 1945. provincijal hercegovačkih franjevaca. 14. II. 1945. odveden je iz samostana u Mostaru, osuđen na smrt, strijeljan i bačen u Neretvu. Vidi: Andrija NIKIĆ, *Hercegovački franjevački mučenici 1524.-1945.*, Mostar, 1992.

⁶¹ *ABH, Zu Priv.-Registr. Nr. 1487/1913.*

Austrougarske vlasti i apostolski delegat Bastien očekivali su da će nadbiskup Stadler zadržati u tajnosti vijest da se od njega traži demisija. Međutim, Stadler je, svjestan zakulisnih političkih događaja koji su ga doveli u situaciju da se mora boriti za održanje na nadbiskupskom položaju, o svemu obavijestio svjetovno svećenstvo Vrhbosanske nadbiskupije. Ta vijest izazvala je veliku uznemirenost kod svjetovnog svećenstva. S druge strane franjevci su nastojali iskoristiti situaciju i kod austrougarskih vlasti prodrijeti s franjevačkim kandidatom za nadbiskupa. Mostarski biskup A. Mišić obratio se P. Bastienu s prijedlogom da vrhbosanskim nadbiskupom bude imenovan fra Jozo Garić, nasljednik fra Marijana Markovića u Banjalučkoj biskupiji, a da apostolskim administratorom Banjalučke biskupije bude imenovan neki od svjetovnih svećenika.⁶²

Vijest o tome da austrougarske vlasti namjeravaju zatražiti Stadlerovu demisiju ubrzo se proširila u uglednim crkvenim krugovima u Monarhiji, u kojima je Stadler imao dobre poznanike, te je iz njih potekla inicijativa za onemogućivanje tog koraka, ili barem za ublažavanje njegovih posljedica. Tako se u listopadu 1913. austrijskomu ministru predsjedniku grofu Karlu Stürghu obratio poglavar Austrijske provincije Družbe Isusove pater Wimmer, upoznavajući ga s vijestima, koje je primio iz Rima, da Vlada nastoji Stadlera, koji se nalazi u Rimu *ad limina apostolorum*, potaknuti na odstupanje s položaja. Pater Wimmer nije se pritom toliko zauzeo za Stadlerov ostanak na položaju, koliko za to da se za njegova nasljednika imenuje svjetovni svećenik, jer bi franjevac kao nadbiskup predstavljao prijetnju djelovanju isusovaca u Bosni i Hercegovini. Karl Stürgh nije namjeravao osobno intervenirati, ali je 30. listopada 1913. o razgovoru s Wimmerom izvijestio neimenovanu nadležnu osobu, najvjerojatnije zajedničkog ministra financija Bilinskoga, uz upozorenje da Wimmerova intervencija u Rimu zasigurno neće ostati bez odjeka. Na kraju je iznio i svoje osobno mišljenje da će Stadlerovo uklanjanje izazvati pokret u protusrpski, frankovački orijentiranim krugovima, a možda čak i u krugovima slovenskih kršćanskih socijala, koji će se u Carevinskom vijeću očitovati u Stadlerovu korist. Posebice je upozorio na člana Gospodske kuće u austrijskom Parlamentu dvorskog savjetnika Vukovića, člana Stranke prava, koji Stadlera drži predstavnikom austrijskih političkih uvjerenja, te njegovim stajalištima blisku »južnoslavensku« Šušteršičevu grupu, koja bi u Stadlerovu uklanjanju vidjela očevidnu koncesiju vlade srpskom i protuaustrijskom političkom usmjerenju.⁶³ Činjenica da su katolički krugovi u Beču namjeru o Stadlerovu uklanjanju shvatili kao koncesiju protuaustrijskom političkom usmjerenju, otkrivala je da su na tome radili ponajprije mađarski politički krugovi koji su u Stadlerovu trijalizmu vidjeli prepreku svome planu o neposrednom povezivanju Bosne i Hercegovine s Ugarskom, kao *corpus separatuma*.

Zemaljska vlada u Sarajevu raspolagala je nedvojbenim svjedočanstvima o tome da su tvrdnje o Stadlerovoj bezizglednoj financijskoj situaciji neistinite. Zatajivanje tih podataka P. Bastienu potkrepljuje tezu da su austrougarske vlasti Stadlera htjele ukloniti iz Bosne i Hercegovine iz političkih razloga. Financijska izvješća dokazivala su da pojedinačno navedene i procijenjene nekretnine Vrhbosanskog ordinarijata pokrivaju sva dugovanja.

⁶² O. Potiorek–L. Bilinskome, *Sarajevo, 29. X. 1913.*, ABH, PR, 1487/1913.

⁶³ ABH, PR, 1487/1913.

U izvješću koje je Privilegirana zemaljska banka 30. listopada 1913. uputila Zemaljskoj vladi nekretnine Vrhbosanskog ordinarijata procijenjene su na 6.080.000 kruna, a ista mu je banka 1911. dala zajam od 2.700.000 kruna. Predstojnik Privilegirane zemaljske banke ustvrdio je da vrijednost nekretnina za više od polovicu pokriva vrijednost duga te da ne postoje razlozi za zabrinutost.⁶⁴

Suočen sa sve očividnijim nastojanjima Zemaljske vlade da ga ukloni iz Bosne i Hercegovine, nadbiskup Stadler se u pratnji biskupa Šarića 22. listopada 1913. uputio u Beč radi razgovora s carem Franjom Josipom I. Biskup Šarić posjetio je zajedničkog ministra financija L. Bilinskog prije Stadlerove audijencije kod cara, te mu je prenio molbu cjelokupnoga svjetovnog svećenstva Vrhbosanske nadbiskupije da se odustane od Stadlerova uklanjanja iz Sarajeva. Napomenuo je da će zajedno sa Stadlerom i vrhbosanskim kanonikom Markom Alaupovićem otputovati u Rim, da pokušaju od pape izmoliti Stadlerov ostanak na položaju.⁶⁵ Svoj razgovor s Bilinskim Šarić je opisao u pismu upućenom iz Beča 25. listopada 1913. neimenovanoj, ali nedvojbeno vrlo bliskoj osobi kojoj se obraća s *carissime*.⁶⁶ Vjerojatno je riječ o jednome od vrhbosanskih kanonika. Ministar Bilinski primio je biskupa Šarića 24. listopada 1913. navečer u 18¹⁵ u pratnji kanonika Alaupovića. Već u početku razgovora, koji je trajao više od pola sata, Šarić je zaključio da se pitanje nadbiskupove demisije u Beču vrlo ozbiljno razmatra te se počeo zauzimati za Stadlera iznoseći argumente protiv te nakane. Bilinski je izjavio da još nije poduzeo nikakve službene korake protiv nadbiskupa Stadlera. Ta izjava bila je samo djelomice točna, jer je u austrougarskom veleposlanstvu u Vatikanu bilo već sve pripravljeno za službeno postavljanje zahtjeva za Stadlerovom demisijom. Samo se očekivalo da ministar Bilinski uputi službeni zahtjev preko Ministarstva vanjskih poslova. Bilinski je svu odgovornost za poticanje nadbiskupa Stadlera na demisiju pripisao Rimskoj kuriji. Ustvrdio je da je Stadlerova pozicija u Rimskoj kuriji jako nepogodna, te da je tomu najviše pridonijelo loše financijsko stanje u kojem se našao. Biskup Šarić osporio je vijesti o bezizglednoj financijskoj situaciji nadbiskupa Stadlera iznijevši podatke koji ih opovrgavaju. Na kraju razgovora Bilinski se obvezao Šariću da će prije sutrašnje audijencije nadbiskupa Stadlera u Schönbrunu o sadržaju njihova razgovora obavijestiti cara Franju Josipa I. Stadler se, naime, 25. listopada prijepodne trebao susresti s carem, a istoga dana poslijepodne s ministrom Bilinskim.

Biskup Šarić je na temelju razgovora s ministrom Bilinskim zaključio da će austrougarske vlasti, ako zatraže Stadlerovu demisiju, svu odgovornost prebaciti na Rimsku kuriju. Primatelju pisma također je prenio važnu informaciju, da su hrvatski biskupi, koji su se nedavno vratili iz Rima, uočili da je apostolski delegat Bastien oslonac inicijatorima uklanjanja nadbiskupa Stadlera iz Sarajeva. S obzirom na činjenicu da se Bastien u međuvremenu uputio u financijske prilike Vrhbosanskog ordinarijata, kao razloge za Stadlerovu demisiju više nije navodio njegove dugove, nego starost koja ga navodno onemogućava

⁶⁴ *Zu Priv.-Registr. Nr. 1487/1913.*

⁶⁵ *Vidi: ABH, PR, Nr. 1205/1913. Usp. Kriegsarchiv, Wien, Nachlaß Kiszling, B 800, Denkschriften über die südslawische Frage, Nr. 147.*

⁶⁶ *Arhiv Nadbiskupskog ordinarijata u Sarajevu, bez signature.*

u obavljanju svakodnevnih zadaća. Šarić je uputio kanonike Vrhbosanske nadbiskupije i uglednije svećenstvo da se zauzmu za ostanak nadbiskupa Stadlera na položaju i upozore apostolskog delegata da se prestane zauzimati za Stadlerovu demisiju, jer bečka vlada već baca krivnju za to djelo na Rimsku kuriju.⁶⁷ Šarićevo opovrgavanje optužaba protiv nadbiskupa Stadlera i naglašavanje velike uznemirenosti svjetovnog svećenstva i pučanstva Vrhbosanske nadbiskupije za svoju budućnost, ako Stadler bude prisiljen na povlačenje s položaja, te strepnja provincijala Austrijske provincije Družbe Isusove patera Wimera za sudbinu isusovaca koji su upravljali nadbiskupskim zavodima u Bosni, potaknuli su zajedničkog ministra financija L. Bilinskoga da počne sumnjati u oportunističku odluku Stadlerova uklanjanja iz Sarajeva.

Nadbiskup Stadler je za audijencije kod cara i zajedničkog ministra financija postigao uspjeh. Nije, doduše, uspio pridobiti Franju Josipa I. za svoja stajališta i osigurati njegovu potporu, no nije ga niti okrenuo protiv sebe. Uspio je, međutim, i to sasvim neočekivano, izazvati obrat u stajalištima ministra Bilinskog, koji je u zadnjem trenutku odgodio upućivanje naloga austrougarskom veleposlaniku u Vatikanu da službeno zatraži Stadlerovu demisiju. Bilinski je u svome pismu predstojniku carsko-kraljevske kancelarije barunu Schisselu priznao da ga se jednoiposatni razgovor s nadbiskupom Stadlerom tako snažno dojmio da je promijenio mišljenje i odlučio zauzeti se za Stadlerovo održanje na nadbiskupskom položaju, ako se to pokaže mogućim.⁶⁸ Austrijski Poljak Bilinski u nadbiskupu Stadleru zasigurno je prepoznao proaustrijsku crtu, koju je i sam posjedovao, te se odlučio zauzeti za njegov ostanak u Sarajevu, premda su diplomatski koraci s tim u vezi bili već privedeni kraju.

Konačna odluka o Stadlerovu ostanku na položaju vrhbosanskog nadbiskupa nije se mogla donijeti u Beču. Zadnju riječ o tome trebao je izgovoriti papa Pio X.⁶⁹ Nadbiskup Stadler doputovao je u Rim u pratnji biskupa Šarića i vrhbosanskog kanonika Alaupovića. Prije audijencije kod pape razgovarao je s državnim tajnikom kardinalom Merry del Valom, koji mu je savjetovao da se odrekne nadbiskupskog položaja. Stadler nije pristao na taj nagovor. Bio je pripravan na demisiju samo na temelju izričitoga papina zahtjeva. U razgovoru s papom uspio je osporiti sve optužbe. Stadlerov politički angažman, koji je predstavljao osnovu pretežitog dijela protiv njega iznesenih optužaba, za papu uopće nije bio sporan jer se i sam, dok je bio venecijanski patrijarh, poput Stadlera angažirao na političkom organiziranju katolika. Pio X. smatrao je da biskupi trebaju usmjeravati oblikovanje političkih stajališta katolika,

⁶⁷ Isto.

⁶⁸ L. Bilinski–barunu Schisselu, Beč, 26. X. 1913., AFBH, PR, 1205/1913.

⁶⁹ Pio X. (Riese kod Trevisia, 2. VI. 1835. – Rim, 20. VIII. 1914.) Svjetovno ime bilo mu je Giuseppe Sarto. Filozofski i teološki studij završio je u Padovi. Za svećenika je zaređen 1858. Godine 1875. postao je kanonik u Trevisiu, 1878. generalni vikar biskupije, 1884. biskup Mantove, 1893. kardinal i patrijarh Venecije. U kolovožu 1903. izabran je za papu. Potaknut neoreformističkim strujanjima, koja su pod utjecajem protestantskih teologa prodirala na katolička učilišta, objavio je 3. VII. 1907. encikliku *Lamentabili sane exitu*, kojom je osudio šezdeset i pet modernističkih formulacija. Apostolskim pismom *Pascendi dominici gregis* od 8. IX. 1907. upozorio je na filozofske pretpostavke modernizma, a ponovnu osudu modernizma iznio je u enciklici *Editae saepe* od 26. V. 1910. Apostolskom konstitucijom *Commisum nobis* od 20. I. 1904. osporio je svjetovnim vladarima nasljednicima Svetog Rimskog Carstva pravo veta na izbor papinskog kandidata (Franjo Josip I. primijenio ga je nakon smrti pape Lava XIII. 1903., protiv državnog tajnika Svete Stolice kardinala Rampolle). Vidi: Franz Xaver SEPPELT – Klemens LÖFFLER, *Papstgeschichte von den Anfängen bis zur Gegenwart*, München, 1933., 476–498.

napose njihovo političko opredjeljivanje, pa Stadlerovo nastojanje za političkim organiziranjem bosanskohercegovačkih Hrvata na katoličkim osnovama nije držao propustom, nego prihvatljivim oblikom političkog angažmana.⁷⁰ U svakom slučaju odlučio je Stadleru pružiti šansu da se opravda. Stadler je u razgovoru s papom uspio osporiti sve protiv sebe iznesene optužbe. Vijest o njegovu uspjehu *Hrvatski dnevnik* objavio je pod trijumfalnim naslovom *Manet et manebit!*⁷¹ Bile su to riječi koje je papa izgovorio ispraćajući Stadlera s audijencije. Papa je očevidno tijekom audijencije u Stadleru prepoznao osobu sličnih teoloških, političkih i crkvenih stajališta, pa je, uvidjevši da je cijela akcija za Stadlerovim uklanjanjem bila pokrenuta iz političkih razloga, bez konzultiranja s kardinalom državnim tajnikom donio odluku o njegovu ostanku na položaju. Pokušaji austrougarskih vlasti za postizanjem Stadlerove demisije kod Svete Stolice time su bili definitivno okončani.

Zaključak

Djelovanje nadbiskupa J. Stadlera u Bosni i Hercegovini koincidiralo je s gotovo cijelim razdobljem austrougarske vladavine. Stadler je po svome političkom opredjeljenju bio pravaš frankovačke orijentacije, a po socijalnim pogledima blizak idejama austrijskih kršćanskih socijala. Zauzimao se za ujedinjenje hrvatskih zemalja i Bosne i Hercegovine unutar trijalistički preustrojene Monarhije. Mogućnost ostvarenja njegovih planova o povezivanju Bosne i Hercegovine s Hrvatskom omeo je niz nepovoljnih okolnosti. Godine 1906. na vlast u Hrvatskoj dolazi Hrvatsko-srpska koalicija (HSK), koja se radi ostvarenja hrvatsko-srpske suradnje odrekla zahtjeva za sjedinjenjem Bosne i Hercegovine s Hrvatskom. Mogućnosti ostvarenja Stadlerova programa povezivanja Bosne i Hercegovine s hrvatskim zemljama konačni su udarac ipak zadali velikoaustrijski krugovi koji su, prepoznavši u jugoslavenskoj iredenti veću opasnost za održanje Monarhije od Mađara, odustali od zahtjeva za realizacijom trijalističkog programa i opredijelili se za reformirani dualizam, koji bi Mađarima i nadalje osigurao dominaciju u ugarskoj polovici Monarhije.

Svojim planovima o povezivanju Bosne i Hercegovine s Hrvatskom Stadler se izravno suprotstavljao austrijskim intencijama da Bosna i Hercegovina ostane općedržavno područje te nastojanjima Mađara da je kao *corpus separatum* uvrste u ugarsku polovicu Monarhije. Stoga je najprije bio izložen pritiscima, a zatim i sustavnim pokušajima uklanjanja iz Bosne i Hercegovine, pri čemu se na kraju ipak uspio održati, zahvaljujući procjeni austrijskih političara da bi se njegovim uklanjanjem narušila ravnoteža među dvjema vladajućim nacijama u upravljanju Bosnom i Hercegovinom u korist Mađara, te nepristajanju pape Pija X. da se odrekne iznimno sposobnoga crkvenog velikodostojnika zbog političkih ambicija njegovih političkih oponenta, pa makar oni pripadali najvišim političkim krugovima Austro-Ugarske Monarhije.

⁷⁰ »Pius X. der in Italien die politische Leitung der Bevölkerung durch die Bischöfe begünstigte und als Patriarch von Venedig selbst in diesem Sinne gewirkt hatte, stand den Bestrebungen des Erzbischofs von Sarajevo keineswegs ablehnend gegenüber« (F. ENGEL-JANÓSI, *Österreich und der Vatikan*, sv. II, Graz-Wien-Köln, 1958., 121).

⁷¹ *Manet et manebit*, lat. ostaje i ostat će. J. KOPRIVČEVIĆ, *Život i rad dr. Josipa Stadlera*, Zagreb, 1997., 68.

PRILOZI

Prilog 1. Pismo zajedničkog ministra financija Leona Bilinskog zemaljskom poglavaru za Bosnu i Hercegovinu Oskaru Potioreku u kojem govori da ga je car Franjo Josip I. ovlastio da nakon razgovora s ministrom vanjskih poslova grofom Leopoldom Berchtoldom obavijesti apostolskog nuncija u Beču da bi promjena na nadbiskupskoj stolici u Sarajevu odgovarala najvišim intencijama, odnosno da je želi car kao najviši predstavnik austro-ugarskih vlasti.¹

Wien, am 17. Oktober 1913.

Euere Exzellenz!

Nachdem mir Euere Exzellenz bei ihrer letzten Anwesenheit am Schluß des vorigen Monats die Verhältnisse der Sarajevoer römischkatholischen Diözese und die infolge finanzieller Schwierigkeiten kaum mehr haltbare Stellung des Erzbischofs Stadler geschildert hatten, habe ich mich entschlossen, die Angelegenheit des genannten Erzbischofs, welche nach den Erklärungen des päpstlichen Ablegaten Bastien auch bei der römischen Kurie recht ungünstig beurteilt wird, Seiner Majestät dem Kaiser in meiner Audienz vom 1. d. M. alleruntertänigst vorzutragen. Seine Majestät geruhen sodann, mich, entsprechend meinem alleruntertänigsten Antrage, allergnädigst zu ermächtigen, nach Rücksprache mit dem Grafen Berchtold, dem Nuntius die Mitteilung zu machen, daß ein Wechsel in der Person des Sarajevoer Erzbischofs den Allerhöchsten Intentionen entsprechen würde. Durch die Abwesenheit des Nuntius von Wien, war es mir bisher nicht möglich, ihm diese Mitteilung zu machen; und da Euere Exzellenz mir bei der gestrigen Besprechung unter Bezugnahme auf ihre Konferenz mit dem pere Bastien die Dringlichkeit der ganzen Angelegenheit neuerlich auseinandergesetzt haben, beabsichtige ich demnächst dem Grafen Berchtold den Vorschlag zu machen, daß er sich bei Seiner Majestät in dem obigen Sinne direkt die Allerhöchste Ermächtigung erbitten möchte, die Frage des Wechsels in der Besetzung des erzbischöflichen Stuhles in Sarajevo durch den österreichisch-ungarischen Botschafter beim Vatican mit der päpstlichen Kurie zur Austragung zu bringen.

Genehmigen Euere Exzellenz die Versicherung meiner ausgezeichneten Hochachtung

Bilinski m. p.

---

¹ *Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo, Fond Zajedničkog ministarstva financija, Odjeljenje za Bosnu i Hercegovinu, Privatna registratura (Gemeinsames Finanzministerium, Präsidium des Bureau Angelegenheiten Bosnien und der Herzegowina, Privat-Registratur, NR. 1158/1913.*

Prilog 2. Pismo zajedničkog ministra financija Leona von Bilinskoga predstojniku carsko-kraljevske Dvorske kancelarije von Schiesllu, kojim ga izvješćuje o posjetu pomoćnog biskupa vrhbosanskog Ivana Šarića te o njegovoj molbi, iznesenoj u ime svjetovnog svećenstva Vrhbosanske nadbiskupije, da se Bilinski zauzme za ostanak nadbiskupa Stadlera u Sarajevu. Stadlerovu demisiju Bilinski je predstavio kao nužnu. Oslanjajući se na obavijesti apostolskog vizitatora u Bosni i Hercegovini belgijskog benediktinca Pierrea Bastiena istaknuo je da je postupak s tim u vezi već u poodmaklom stadiju, da se za Stadlerovu demisiju zauzimaju i politički vođe Hrvata u Bosni i Hercegovini te da je Sveta Stolica spremna, posebice zbog Stadlerove teške financijske situacije, pristati na tu demisiju.²

Wien, am 24. Oktober 1913.

Eurer Exzellenz

beehre ich mich zur geneigten Kenntnis zu bringen, daß laut Versicherung des Bischofs Šarić der Erzbischof Stadler bei Seiner Majestät morgen keine alleruntertänigste Bitte zu stellen beabsichtigt, sondern ausschließlich seine alleruntertänigste Aufwartung machen möchte.

Der Bischof ist bei mir in Gesellschaft eines Pfarrers aus Sarajevo erschienen, um im Namen der ganzen katholischen Weltgeistlichkeit bei mir die Bitte vorzubringen, daß von der angeblich als imminent betrachteten Enthebung des Erzbischofs von dem erzbischöflichen Stuhle in Sarajevo Abstand genommen werden möge. Um dieses auch von der römischen Kurie zu erbitten, beabsichtigen sowohl Šarić und der Pfarrer als auch Erzbischof Stadler selbst bei Seiner Heiligkeit dem Papste in Audienz zu erscheinen.

Auf das an mich gerichtete Ersuchen habe ich Bischof Šarić geantwortet, daß die Angelegenheit des Erzbischofs Stadler sich nicht in einem so wenig vorgerückten Stadium befindet, daß mir die Möglichkeit gegeben wäre, im Sinne der Wünsche der Herren positiv zu wirken. Ich habe im Gegenteile angeführt, daß einesteils die ganz überflüssige Exponierung des Erzbischofs vor der Oeffentlichkeit mit Erklärungen gegen ein von Seiner Majestät seinerzeit erlassenes Konversionsgesetz die Stellung des Erzbischofs vor Seiner Majestät und der Regierung schwäche und daß andererseits nach meiner Kenntnis der Sachlage und ohne daß ich bisher irgendwie Einfluß genommen hätte, die päpstliche Kurie mit Rücksicht auf die finanzielle Gebahrung des Erzbischofs ihm nichts weniger als freundlich gesinnt sei. Auch seien manche katolische Führer im Lande mit Rücksicht auf die durch das Vorgehen des Erzbischofs drohende Störung des konfessionellen Friedens gleichfalls der Ansicht, daß auf dem erzbischöflichen Stuhle eine Abänderung bewirkt werden sollte. Ich fügte zum Schlusse bei, daß ich nicht sicher sei, ob Seine Majestät, Allerhöchstwelche über alle großen und kleinen Angelegenheiten der bosnischen Verwaltung sehr genau orientiert sind und den kirchlichen Sachen große Aufmerksamkeit schenken, bei der mor-

² *Isto, Privat-Registratur (dalje: PR), Nr. 1205/1913.*

gigen Audienz dem Erzbischofe gegenüber nicht irgendwelche Bemerkungen über dessen Stellung fallen zu lassen geruhen werden.

Der Bischof und sein Begleiter versicherten mich demgegenüber der unverbrüchlichsten Treue des Erzbischofs für seine Majestät, nicht minder aber auch der kindlichen Anhänglichkeit der gesamten katholischen Bevölkerung für den Erzbischof, welcher gegenüber die Ansichten einzelner politischer Führer bedeutungslos seien. Unter allen Umständen wollen die drei Herren als Deputation des ganzen Weltklerus ihre Bitte beim Heiligen Vater in der eindringlichsten Weise vorbringen und bezeichnen es als das größte Unglück, wenn die Regierung sich der Interessen der Geistlichkeit, welche nach ihrer Ueberzeugung in der Person des Erzbischofs ihren Exponenten findet, durch Aufrechterhaltung des Letzteren auf seinem Posten nicht annehmen würde.

Nachdem ich über die Angelegenheit Stadler mit dem Nuntius wegen dessen Abwesenheit zu sprechen keine Gelegenheit hatte und die Stimmungen der Kurie nur aus den Mitteilungen des pere Bastien kenne und nachdem andererseits Graf Berchtold bisher wahrscheinlich noch nicht Gelegenheit gehabt hat, bei Seiner Majestät die Allerhöchste Ermächtigung zu einer dem Erzbischofe ungünstigen Erklärung bei der römischen Kurie im Wege unseres Botschafters einzuholen, so dürften Seine Majestät in Betreff eines Allerhöchsten Ausspruches durch die Rücksichtnahme auf eine solche Erklärung in keiner Weise gebunden sein und bitte ich Eure Exzellenz diesen meinen für Seine Majestät bestimmten alleruntertänigsten Vortrag in diesem Lichte zur Allerhöchsten Kenntnis zu bringen.

Genehmigen Eure Exzellenz die Versicherung meiner ausgezeichneten Hochachtung und Verehrung

Bilinski m. p.

Prilog 3. Skraćeni sadržaj prethodnog pisma (*Prilog 1.*) što ga je, najvjerojatnije za ministra vanjskih poslova grofa Berchtolda, sazeo predstojnik carsko-kraljevske Dvorske kancelarije barun von Schiessl.³

Geheimakt aus der Kabinettskanzlei

Nr. 38/1913.

Bericht des gemeins. Finanzministers Ritt. v. Bilinski an den Chef der Kabinettskanzlei über den Erzbischof von Sarajevo Dr Stadler.

Auszug!

Am 24./10. 1913. erschien Bischof Šarić bei Bilinski u. versicherte, daß der für den 25./10. für Audienz beim Kaiser berufene Erzbischof Dr. Stadler *keine* Bitte richten wird, sondern

---

³ *Kriegsarchiv, Wien, Nachlaß Kiszling, B 800, Denkschriften über die südslawische Frage, Nr. 147. S gotice transkribirao Zoran Grijak. Kolacionirala Vlasta Švogor.*

nur seine a. u. Aufwartung machten will. Bischof Šarić brachte gleichzeitig im Namen der ganzen Kathol. Weltgeistlichkeit die Bitte vor, daß von der angeblich als imminent betrachteten Enthebung des Erzbischofs vom erzbischöfl. Stuhl in Sarajevo Abstand genommen werde[n] möge. Um dieses von der röm. Kurie zu erbitten, beabsichtigten Stadler u. Šarić auch beim Papst in Audienz zu erscheinen.

Bilinski eröffnete dem Bischof, daß die Angelegenheit Stadlers sich nicht in einem so wenig vorgerückten Stadium befindet, daß dem gem. Finanzminister die Möglichkeit gegeben wäre im Sinne der Wünsche des Bischofs Šarić positiv zu wirken. *Der Erzbischof hat sich ganz überflüssiger Weise mit einer Erklärung gegen ein von S. M. [Seine Majestät] seinerzeit erlassenes Konversionsgesetz exponiert u. dadurch seine eigene Stellung u. jene der Regierung geschwächt. Auch sei die päpstliche Kurie dem Erzbischof wegen seiner finanziellen Gebahrung nichts weniger als freundlich gesinnt.* Mit Rücksicht auf die durch das Vorgehen des Erzbischofs bedrohte Störung der konfessionellen Friedens plädieren [plädieren] auch manche kathol. Führer BH.s [: Dr Mandić u. Sunarić :] für eine Änderung auf dem erzbischöflichen Stuhle. Bilinski meinte daher, er sei nicht sicher, ob der über alle Vorkommnisse in BH. sehr gut unterrichtete Kaiser bei der morgigen Audienz nicht irgend eine Bemerkung über die Stellung Stadlers werde fallen lassen.

Bischof Šarić versicherte dem Finanzminister der unverbrüchlichsten Treue Stadlers für S. M., sowie der kindlichen Anhänglichkeit der gesamten kathol. Bevölkerung für ihren Erzbischof, welcher gegenüber die **amtesgewarteten** Ansichten einzelner polit. Führer bedeutungslos seien. Daher will die ganze Deputation des bh. Weltklerus ihre bitte beim. Heil. Vater in der eindringlichsten Weise vorbringen u. es als das größte Unglück bezeichnen, wenn die k. u. k. Regierung sich der Interessen der Geistlichkeit, die nach ihrer Überzeugung in der Person des Erzbischofs ihren Exponenten findet, durch Belassung des Genannten auf seinem Posten nicht annehmen würde.

Mit dem Nuntius konnte Bilinski wegen Abwesenheit des Erstgenannten die Angelegenheit nicht besprechen. Auch dürfte Gf. Berchtold noch nicht Gelegenheit gehabt haben, von H. Stl. die Ermächtigung zu erhalten, eine für den Erzbischof Stadler ungünstige Entscheidung des Kaisers im Wege unseres Botschafters beim Vatikan der röm. Kurie zuzuleiten. S. M. ist demnach für eine Erklärung völlig unverbunden.⁴

Aus den geheimen Kabinettsakten Br. 22/1910

Aus einer Korrespondenz des Kabinettsdirektors Dr Schiessl geht hervor, daß der *Kaiser über die polit. Verhältnisse in BH. sehr gut orientiert war.*

Im Sommer 1910 gab es Unruhen unter der bäuerlichen Bewegung wegen der Kmetenablösung insb. im Bezirk Bosn. Gradiska. Der gem. Außenminister Dr Burian meldete mehrmals hierüber, fuhr auch nach Bosnien (Aufenthalt in Ilidže) u. berichtete, daß er sich jetzt sehr eingehend mit der Kmetenfrage befassen werde.

⁴ Naknadno dopisani dio teksta: Der Erzbischof erschien am 25./10. 1913 in Audienz. In Staatsschematismus nachsehen ob er geblieben ist.

Prilog 4. Pismo nadbiskupa Šarića neimenovanoj osobi, najvjerojatnije jednome od vrhbosanskih kanonika, o audijenciji kod ministra Leona von Bilinskoga, Beč, 25. X. 1913.⁵

Carissime!

Jučer (24.) u 6¼ popodne primio me preuzv. g. ministar Bilinski. Uzeo sam sa sobom i našega Alaupovića, neka mi bude svjedok. Ostali smo kod ministra preko pô sata. Raza-brasmo, da je stvar o demisiji Nadbiskupovoj ozbiljna. Uzeo sam po dužnosti Nadbiskupa u obranu, čitavu stvar ministru razbistrilo, i napokon nam ministar reče: »Ich habe keinen Schritt gegen Erzbischof gemacht«. A to izreče, kad mu kazah, da bi moglo lako doći do velikih nemira u svećenstvu i puku našem. Ministar tada svu stvar Nadbiskupovu svali na rimsku Kuriju. Neka ona nosi sav odium. On nam reče da je Nadbiskupova pozicija u rimskoj Kuriji jako neugodna. Najviše da su krive loše financije. Ja mu to sve razbistrih i opovrgnuh; rekoh, da ću to isto učiniti i kod sv. Stolice. Napokon nam reče ministar, da će razgovor cijele naše ove audijencije dojaviti još prije audijencije Nadbiskupove Njegovu Veličanstvu. Danas (25.) u 11 s. prije podne ima Nadbiskup audijenciju kod Nj. Veličanstva u Schönbrunu. Nadam se, da će ta audijencija dobro ispasti iza naše audijencije kod ministra. Nadbiskup ide ministru danas popodne u 4¼. Neka nam svima dragi Bog pomogne! A dobro je, da se ja napokon odlučih za ovaj put; i dobro je, da najprije skrenusmo u Beč. A već iz prve audijencije kod ministra mogosmo zaključiti, da će se napokon – uspije li samo igra naših neprijatelja – baciti sva odgovornost na rimsku Kuriju. Biskupi Hrvatski neki, koji su nedavno bili u Rimu, pisaše nam, da je – koliko su oni razabrali – medium Nadbiskupovih dušmana sâm naš dobar delegat. Jedan do riječi piše: »Opravdano sumnjamo, da je on u kolu njihovu«. I on ne iznosi toliko Nadbiskupove financije, jer svojim očima vidi, šta je sve učinio uprav iz ničesa naš Nadbiskup. O dugovima ne može napokon biti govora, kad bi do tri milijuna kruna čista ostalo dijecezi, kad bi se sve rasprodalo. Pa se je stoga del. uhvatio za Nadbiskupovu starost. Rim će vidjeti tu starost na svoje oči. Ovdje se svi dive Nadbiskupovom čeličnom i friškom izgledu. Smatraju to za izvanrednu milost Božju. Nije lijepo, da tu milost Božju itko gazi i zlorabi. Uostalom nama je drag i potreban naš Nadbiskup u ova vremena, pa sve da je sav pao u postelju bolesti. Njegov apostolski duh nas zadahnjuje i oduševljava. U tom smislu treba da izvješćuje naš del. rimsku kuriju.

Pa stoga, Carissime, lijepo Vas molim – iza kako sam u toj stvari progovorio i sa Nadbiskupom – da sakupite Kaptol naš i još neke naše uvažnije svećenike, i to odmah, molim, jer je stvar preozbiljna; i da braću izvijestite o ovom pismu; i da braću predvedete Delegatu; i da Delegatu saopćite onu ministrovu: »Ich habe gegen den Erzbischof keinen Schritt gemacht«; i da mu i to osobito istaknete, kako već on sada sav odium baca na rimsku Kuriju; i da mu slobodno i to kažete, da biskupi, koji su bili u Rimu, sumnjaju na Delegatove prste protiv Nadbiskupa; i da ga, kako najbolje znate, zamolite i zakunete ljubavlju Srca Božjega, da to ne čini, već da nam odmah uzme u zaštitu našega Natpastira i oca, od kojega imamo sve što imamo. Inače – recite – prijeti čitava revolucija ne samo u Bosni i Hercegovini, već po svojoj katoličkoj Hrvatskoj, kojoj je naš Nadbiskup inkarnirana ideja hrvatska i katolička.

⁵ Arhiv Vrhbosanskog ordinarijata, bez signature.

Učinite to odmah, Carissime! *Stante pede! Periculum in mora!*⁶ Bog nam i Božansko Srce Isusovo nameće tu svetu sinovlju dužnost.

Mislím, da ste me sve razumjeli. Pišem po noći i u hitnji. Megju recima Vaša će uviđajnost puno više pročitati. Na dajmo, da se povesele neprijatelji čiste hrvatske i katoličke misli!! Stojmo i padajmo s našim Nadbiskupom! Bog nam za to neće ostati dužan na svojim nebesima.

Srdačno Vas sve pozdravljam. S Bogom! Memento ...ovani⁷ Vam, u Presv. Srcu Vaš

Beč, 25. X 913.

Dr. Ivan Šarić
pom. biskup Vrhbos.

Prilog 5. Pismo zajedničkog ministra financija L. von Bilinskoga ravnatelju carsko-kraljevske Dvorske kancelarije von Schiesslu, kojim ga obavještava o razgovoru s nadbiskupom Stadlerom koji je istoga dana prijepodne razgovarao s carem Franjom Josipom I. S obzirom na okolnost da se car nije usprotivio Stadlerovu ostanku u Sarajevu, Bilinski je, uvjerivši se nakon razgovora s nadbiskupom Stadlerom u političku neoportunist njegovu uklanjanja iz Sarajeva, odlučio zaustaviti od ministra vanjskih poslova grofa Leopolda Berchtolda u Vatikanu već započete diplomatske korake s tim u vezi. Posebice je naglasio da austrijski politički konzervativci i moćni katolički krugovi na dvoru nadbiskupa Stadlera drže »Austrijancem«, odnosno zastupnikom austrijskih političkih interesa u Bosni i Hercegovini, nasuprot interesima Mađara. Za nadbiskupa Stadlera također se kod L. Bilinskog zauzeo provincijal Austrijske provincije Družbe Isusove pater Wimmer, strahujući za opstojnost isusovaca u Bosni, koja je bila povezana s interesima svjetovnog klera. Beč, 26. X. 1913.⁸

Wien, am 26/10. 1913.

Eure Exzellenz!

Der nach Rom reisende Erzbischof Stadler hat mich um Erwirkung einer Allerhöchsten Audienz ersucht und Bischof Šarić hat sich tagsvorher bei mir eingefunden. Ueber Ah. Befehl habe ich am Abend vor der Audienz den in Abschrift beiliegenden Brief an den Kabinettsdirektor Exzellenz von Schiessl gerichtet.

Gestern nachmittag erschien bei mir der Erzbischof und erzählte mir, daß er am Vormittag von Seiner Majestät sehr gnädig empfangen wurde, nachdem er über Ah. Anfrage jene Auskünfte erteilt hatte, die er dann mir gegenüber ausführlich entwickelte.

Erster Vorwurf: das Benehmen bei Konversionen. Wir kennen ja die meritorisch nicht ganz unbegründeten Entschuldigungen; zu den öffentlichen Erklärungen sei er provoziert wor-

⁶ Lat. *Stante pede! Periculum in mora!* – Smjesta. Odmah! Opasnost (Pogibelj) je u odgađanju!

⁷ Nečitak dio rečenice.

⁸ ABH, Zu. Priv.-Registr. Nr. 1205/1913.

den. Stadler möchte gerne an einem Gesetz-entwurfe nach dem Muster des österr. Gesetzes: Verfügung der Eltern bis zum 7. Jahre des Kindes. Anzeige des Konvertenten vom 14. Jahre angefangen bei der politischen Behörde – mitarbeiten. Bis dahin ist er bereit, angesichts des Umstandes, daß die b. h. Behörden österr. Konversionen von b.h. Konvertenten anerkennen,- die sich bei ihm meldenden Konvertenten nicht mehr in B.H. umzutaufen, sondern nach Dalmatien zur Konversion zu befördern.

Zweiter Vorwurf: finanzielle Schwierigkeiten. Der Erzbischof erklärt er habe persönlich keinen Heller Schulden; die für kirchliche Zwecke kontrahierten Schulden von nicht ganzen 3 Millionen habe die römische Kurie durch Vermittlung des pere Bastien genehmigt; dem jährlichen Schuldendienste pr. nicht ganz K 172.500.- entsprechen Reineinnahmen aus den geschaffenen Investitionen pr. K 234.940.- Er habe daher einen jährlichen Ueberschuß von etwa 62.000 K zu Gute, wie sich aus dem in Abschrift beiliegenden Ausweise ergebe, dessen Richtigkeit bei der Landesbank nachgeprüft werden könne.⁹

Angesichts dessen fühlt sich der Erzbischof gegenüber den Anwürfen des pere Bastien, der ihn bei der Kurie ungerecht verklagt habe, in vollem Rechte und wird in Rom erklären, daß er unter keinen Umständen freiwillig zurückzutreten und sich nur dem Befehle des Papstes fügen werde.

Ich muß sagen, daß das 1½ stündige Gespräch mit Stadler nicht ohne Eindruck auf mich geblieben ist. Wenn ich bedenke, daß dessen gewalttätige Entsetzung unter den Weltgeistlichen und den Gläubigen einen gewissen Widerstand erzeugen und überdies den alten Kampf zwischen Franziskanern und Jesuiten bezw. der Weltgeistlichkeit umsomehr entfachen müßte, als wir ja auch die 3. Diözese mit einem – mir übrigens sehr lieben Franziskaner besetzen wollen, – so muß ich vor jedem weiteren Schritte mein Gewissen wenigstens insoferne beruhigen, daß ich Eurer Exzellenz Wohlmeinung über die Entschuldigungen des Erzbischofs einhole.

Vielleicht werden Exzellenz über die Details sich informieren und wenn es nicht anders geht – am 4. d. M. bei Ihrer Anwesenheit mir die Auskunft erteilen. Bis dahin habe ich die Aktion beim Grafen Berchtold stornieren lassen, damit wir dann zu zweit in Ruhe entscheiden können. Hiebei werden wir auch den Umstand in Erwägung ziehen müssen, daß österr. Politiker konservativer und katholischer Farbe den Erzbischof als den »Oesterreicher« hochhalten.

Genehmigen Eure Exzellenz den Ausdruck meiner ausgezeichneten Hochachtung

Bilinski m. p.

⁹ 3.000.000. Für 100.000 zahlt man 5.750., also für 1.000.000 K. K. 57.500, und für 3.000.000 K: 57.500 x 3 = 172.500. Deckung: 1./ Corps-Commando, K. 22.400; 2./ Bosnische Post, K. 13.200; 3./ Oesterr. Bosn. Bank, K. 20.000; 4./ Schule am Appel – Quai, K. 4.800; 5./ Justiz-Abteilung mit der Wohnung, K. 12.000; 6./ Gendarmerie, K. 12.000; 7./ das Haus daneben, K. 6.000; 8./ das neue Haus statt des Spaić'schen, K. 12.000; 9./ Neu-Sarajevo K. 4.000; 10) Druckerei K 8.000; 11./ Schiffsanteile, K. 62.000; 12./ Bimbaša unten 240, in der Mitte 1.700, oben 1.200 = K. 3.140; 13./ Magdulica das I. Haus K. 2.000, das II. Haus K. 3.000, das III. Haus K. 600; 14./ die zwei Häuser neben den Franciskanern, K. 1.800; 15./ Medenica ulica, K. 2.000; 16./ das Gut in der Posavina brutto 110.000, netto K. 50.000. Zusammen K. 234.940.

Prilog 6. Povjerljivo privatno pismo zemaljskog poglavara za Bosnu i Hercegovinu Oscara Potioreka zajedničkomu ministru financija L. Bilinskom, kojim ga izvješćuje da je prenio njegovu poruku P. Bastienu, kako prema stajalištu Zemaljske vlade katehet Antun Buljan ne posjeduje karakterne osobine nužne za nadbiskupski položaj. Nadalje, Potiorek je prenio Bastienovu informaciju da je Stadler, premda svjestan situacije u kojoj se nalazi, strogo povjerljivu vijest o svojoj demisiji priopćio svjetovnom svećenstvu Vrhbosanske nadbiskupije. U vezi sa Stadlerovim nasljednikom upozorio je da mu je Bastien ponovno, ali ovaj put u nešto blažoj formi, iznio bojazni glede mogućnosti imenovanju fra Alojzija Mišića te postavio pitanje ne bi li bilo prikladnije nadbiskupom imenovati banjalučkog biskupa fra Jozu Garića, a na njegovo mjesto postaviti nekog svjetovnog svećenika. Istaknuvši potrebu smirivanja svjetovnog svećenstva, Bastien je na kraju predložio da Stadlerova demisija bude popraćena njegovim imenovanjem kardinalom, o čemu se Potiorek propustio očitovati.¹⁰

Vertraulich.

Der Landeschef
von Bosnien und der Hercegovina

Sarajevo, am 29. Oktober 1913.

1 Beilage.

E u e r e   E x c e l l e n z !

Nach meiner am 19. d. Mts. erfolgten Rückkehr aus Wien habe ich das vor Euerer Excellenz de dato Wien 17. Oktober erhaltene Schreiben dem apostolischen Delegaten Msgn. B a s t i e n zur Einsicht übermittleit und ihm gleichzeitig mitgeteilt, dass der von B a - s t i e n als Kandidat für den erzbischöflichen Stuhl angeregte hiesige Katechet B u l j a n nach Ansicht der Regierung nicht die für einen so hohen Posten erforderlichen Charaktereigenschaften besitze.

Die Antwort, welche ich von B a s t i e n gelegentlich der Rückstellung des Schreibens Euerer Excellenz erhielt, liegt in Abschrift bei.

Am 28. Oktober erschien Msg. B a s t i e n bei mir, um mitzuteilen, dass er gemäss des ihm von R o m erteilten Auftrages dem Erzbischof S t a d l e r vor dessen am 22. Oktober erfolgten Abreise auf den beim heiligen Stuhle zu gewärtigenden Empfang vorbereitet und ihm gesagt habe, er glaube: »dass der heilige Vater mit Seiner Exzellenz sehr ernst sprechen und von Seiner Exzellenz wahrscheinlich ein sehr grosses Opfer verlangen werde«.

B a s t i e n sagte, dass Erzbischof S t a d l e r diese Andeutung sogleich voll verstanden, sehr erregt geantwortet und sich erst nach einiger Zeit beruhigt habe. S t a d l e r habe aber das Geheimnis dieser streng vertraulichen Eröffnung nicht einen Augenblick gewahrt und zu B a s t i e n's Uiberraschung hätten bereits am nächsten Tage alle hiesigen Weltgeistlichen davon Kenntnis gehabt, wesshalb sie jetzt sehr aufgereggt seien, weil sie nicht wissen, wer als Nachfolger S t a d l e r's ausersehen sei.

¹⁰ ABH, Zu Priv.-Registr. Nr. 1487/1913.

Im Anschlusse an diese Mitteilung kam B a s t i e n erneuert auf die einer Berufung des Bischofs M i š i ć auf den erzbischöflichen Stuhl entgegenstehenden Bedenken zu sprechen. Er tat dies jedoch in einer ungleich milderen Form als im zuliegenden Briefe und warf nebenbei sogar die merkwürdige Frage auf, ob es nicht vorzuziehen sei, den Bischof G a r i ć zum Erzbischof zu machen und den Bischofstuhl in Banja Luka mit einem Weltgeistlichen zu besetzen.

Ich wusste lange nicht, worauf B a s t i e n eigentlich hinzielte, sah aber schliesslich klar, dass er ein Temporisieren in der Austragung der ganzen Frage anstrebe, um dem Erzbischof S t a d l e r einen würdigen Abschluss seiner Laufbahn zu ermöglichen.

Im Sinne eines temporisierenden Vorgehens hat B a s t i e n offenbar, wenn er es auch nicht ausdrücklich sagte, nach R o m berichtet, während er bezüglich des Uibrigen offen Farbe bekannte und sagte: Das Beste wäre, S t a d l e r dadurch von S a r a j e v o zu entfernen, dass ihn der heilige Vater zum Kardinal mache. S t a d l e r würde dies verdinen und eine derartige Behandlung S t a d l e r's würde auf die hiesige Weltgeistlichkeit so beruhigend wirken, dass man dann »über alle Schwierigkeiten der Nachfolgerfrage weit leichter hinwegkommen würde«. B a s t i e n fügte ausdrücklich bei, er selbst könne S t a d l e r's Ernennung zum Kardinal unmöglich in Rom anregen, er wäre jedoch sehr dankbar, wenn diese Anregung von anderer Seite erfolgen würde und sei überzeugt, dass dies der ganzen Sache sehr förderlich wäre.

Ich habe B a s t i e n's Eröffnungen einfach angehört, ohne eine eigene Meinung zu äussern, beeile ich mich jedoch mit der Mitteilung derselben an Eure Excellenz, während ich einige sonstige belanglosere Details meiner gestrigen Unterredung mit Bastien der mündlichen Berichterstattung vorbehalten.

In ausgezeichnete Hochachtung
Eurer Excellenz
ergebenster
Potiorek

Prilog 7. Prijepis pisma papinskog poslanika P. Bastiena od 21. X. 1913. zemaljskom poglavaru za Bosnu i Hercegovinu artiljerijskom generalu O. Potioreku, u kojem Bastien iznosi razloge zbog kojih smatra neprikladnim imenovanje mostarskog biskupa A. Mišića nasljednikom nadbiskupa Stadlera. Ponajprije spominje kako se A. Mišić još kao provincijal Bosne Srebrene propustio dovoljno angažirati u onemogućavanju prijestupa svojih podređenih u sukobu između nadbiskupa Stadlera i franjevaca 1909.-1911. te je loše ocijenjen od svjetovnog svećenstva Vrhbosanske nadbiskupije. Nadalje govori kako potpora člника Hrvatske narodne zajednice Mišiću ne govori u prilog njegovu imenovanju, zbog mogućnosti zloporabe vjere u političke svrhe, to više što se u Zajednici daje prednost hrvatskim interesima nad katoličkim. Kao razlog protiv Mišićeva imenovanja Bastien navodi i mogućnost da isusovci napuste sjemeništa, jer su se franjevci jako kompromitirali nastojanjem da svim mogućim sredstvima onemoguće rad sjemeništa ili barem udalje

isusovce. Nadalje, prema Bastienovu mišljenju, Mišićevim imenovanjem prestali bi pri-
tjecati obilni milodari iz inozemstva, što bi otežalo djelovanje crkvenih institucija u Bosni
i Hercegovini. Mogućnost imenovanja fra Lea Petrovića mostarskim biskupom, u slučaju
imenovanja A. Mišića vrhbosanskim nadbiskupom, Bastien je ocijenio teško provedivim,
zbog toga što je Petrović svećenik tek 5-6 godina i ima samo 30 godina. Upozorio je da
Sveta Stolica vrlo rijetko imenuje tako mlade kandidate, ako se izuzmu sinovi mađarskih
magnata.¹¹

Abschrift eines Briefes des päpstlichen Adegaten M. Pierre Bastien vom 21. Oktober
1913 an Seine Exzellenz Feldzeugemeister Potiorek

Excellence,

Je remercie Votre Excellence de la bienveillante communication, au sujet de la succession
éventuelle de Mgr. Stadler et ai en même temps l'honneur de lui remettre ci-joint le
document dont Elle a voulu me donner connaissance. Bien que la question semble en
principe résolue, je me permets cependant de présenter à Votre Excellence les réflexions
confidentielles suivantes.

J'ai la plus grande estime pour Mgr. Mišić et confiance en lui; plus d'une fois, dans le courant
de cette année, j'ai fait son éloge auprès du Saint-Siège; par conséquent la personne de ce
Prélat ne vient pas directement en cause. Mais il est un concours de circonstances dont il
est difficile de faire abstraction.

Le conflit de 1909-1911 entre Mgr. Stadler et les franciscains et leurs adhérents n'est
qu'assoupi et une étincelle peut aisément le rallumer; je n'en veux d'autre preuve que
la dernière lutte électorale entre Precca et Tadin. Dans le conflit de 1909-1911 Mgr.
Mišić, alors provincial; il ne montra pas toujours l'énergie et la décision nécessaires pour
arrêter certains écarts assez graves de ses subordonnés. J'ai du même en mars 1911
lui parler assez énergiquement. Par là même Mgr. Mišić est mal vu du clergé séculier
de l'archidiocèse de Sarajevo, qui parle de lui en termes peu favorables. Je ne suis pas
sans appréhension, si dans de telles conjonctures Mgr. Mišić devait prendre la succession
de Mgr. Stadler. Je dis »dans de telles conjonctures«, car autrement je n'aurais aucune
difficulté d'appuyer la candidature de Mgr. Mišić.

Il est absolument nécessaire que L'Evêque et son clergé marchent d'accord et travaillent
de concert. La situation déjà difficile s'aggravera par le fait que le clergé séculier, sans
aucune faute de sa part, sera relégué au second plan.

Il est une autre circonstance que je ne puis taire à Votre Excellence. Ces jours derniers
j'ai rencontré par hasard un des hommes politiques les plus en vue du parti croate. J'ai
emporté de notre conversation l'impression que ceux qui soutiennent la candidature de
Mgr. Mišić n'ont en vue qu'un but politique, c'est-à-dire de travailler, comme ils l'entendent,
avec l'aide des franciscains. S'il est une chose où la politique doit être absolument exclue,
c'est la nomination d'un Evêque; sinon les intérêts catholiques auront plus tard gravement

¹¹ ABH, Zu Priv.-Registr. Nr. 1487/1913.

à souffrir. L'expérience démontre la vérité de ce principe. C'est un fait certain que les franciscains en général soutiennent de tout leur pouvoir la *Zajednica* et les hommes politiques du parti; l'affaire de la candidature Precca l'a prouvé. Or il y a dans la *Zajednica* une tendance qui fait passer les intérêts *croates avant les intérêts* [podcrtani dio rečenice Bastien je naknadno dopisao, op. Z. G.] catholiques, et j'en ai des preuves certaines. Je prévois les conséquences d'une pareille politique et elles se montreront aux prochaines élections. On veut à tout prix éliminer l'influence du clergé séculier et ici certains franciscains, tout récemment encore, ont parlé trop ouvertement; on veut lui rendre la situation difficile pour s'en débarrasser définitivement. Je ne dis pas que Mgr. Mišić en arrivera là; je crois même le contraire; mais d'autre part je suis certain que l'on agira dans ce sens, et il suffit qu'un clergé ait le soupçon que son Evêque laisse travailler contre lui pour lui enlever le courage et la confiance en son supérieur. Comment dès lors pourra-t-on travailler sérieusement pour le bien de l'Eglise?

Il y a encore la question de séminaires. Les RR. PP. Jésuites se sont plaints autrefois de Mgr. Mišić, alors provincial, et il fût même un moment où ils voulaient porter leurs plaintes devant le Saint-Siège. Les franciscains ont le grand tort de ne pouvoir supporter en Bosnie d'autres religieux. Je ne veux ici aucunement excuser les fautes commises par certains Pères Jésuites; mais à mon avis la responsabilité en remonte plutôt à Mgr. Stadler. Les RR. PP. Jésuites, je le sais de source certaine, n'ont aucune confiance en Mgr. Mišić; il faut cependant entre l'Evêque et la direction des séminaires une parfaite entente et une pleine confiance mutuelle. Que feront les RR. PP. Jésuites dans le cas de nomination de Mgr. Mišić? Je n'en sais rien; mais il ne m'étonnerait aucunement qu'ils abandonneraient les séminaires. Ce serait pour les intérêts catholiques en Bosnie un dommage que rien ne pourrait réparer. Que l'on veuille de la suppression des séminaires, ou tout au moins l'éloignement des Pères Jésuites, c'est chose connue depuis longtemps; on la cherche par tous les moyens possibles et ici encore certains Franciscains sont très compromis.

Je redoute de plus la suppression d'une source abondante d'aumônes qui viennent chaque année en Bosnie et sont bien nécessaires pour le soutien des oeuvres. Précisément Mgr. Mišić est peu sympathique aux promoteurs de l'oeuvre, précisément à cause de certains faits qui se sont passés lors du conflit de 1909-1911. De cette source, même si elle devait être maintenue, Mgr. Mišić n'a rien à attendre; j'ai fait moi-même des démarches pour lui obtenir un secours pécuniaire pour son convict et la réponse a été un refus poli.

Je ne parle pas de la *congrua*, à laquelle Mgr. Mišić fut toujours opposé. Quelle impression ferait cette nomination sur le clergé séculier? Et puis la question des paroisses; il faut trouver à tout prix un *modus vivendi*.

Enfin je me permets de citer à Votre Excellence tout confidentiellement un jugement porté sur Mgr. Mišić par un franciscain, de ses amis, religieux des plus en vue dans les pays croates. Je lui demandais, il y a quelques mois, ce qu'il pensait d'une candidature éventuelle de Mgr. Mišić au Siège de Sarajevo. Il me répondit : »Il n'a pas les qualités pour cela et il n'y conviendrait pas.« Encore que le Métropolitain n'ait pas à intervenir dans la direction des autres évêchés de sa province, cependant il peut exercer une très grande influence sur la direction des intérêts catholiques. C'est pourquoi le Saint-Siège est toujours plus difficile pour le choix d'un archevêque.

Tout ce concours de circonstances rend difficile la nomination de Mgr. Mišić au Siège de Sarajevo, où il faudrait une main énergique pour remettre l'ordre dans le diocèse. Dans toute autre circonstance. Votre Excellence sait parfaitement bien que j'aurais été le premier à appuyer cette candidature.

La nomination du P. Petrović au Siège de Mostar offre une grande difficulté. Ce Père est né le 28 février 1883, est prêtre depuis 5 ou 6 ans au plus et a à peine 30 ans. Il est sans expérience, n'ayant jamais été dans le ministère pastoral. J'avais conseillé à Mgr. Mišić de le prendre comme secrétaire; mais mon conseil ne fut pas suivi. Je voulais ainsi le préparer pour l'avenir. Il est rare que le Saint-Siège nomme un Evêque aussi jeune, si l'on excepte en Hongrie les fils de magnats; il faut pour cela un concours de circonstances tout à fait exceptionnelles ou des qualités absolument supérieures. Là gît la difficulté pour cette nomination.

Si ces deux nominations devaient se faire réellement, la direction de toute la cause catholique passe entre les mains des franciscains; sera-ce un lieu de faire à ce point abstraction du clergé séculier? J'ai bien peur que d'ici à quelques années on ne se trouve en face de difficultés plus grandes que celles que l'on a eues jusqu'ici et que le travail de trente ans ne soit anéanti.

Votre Excellence voudra bien excuser ma franchise; je suis tout disposé à l'aider dans la solution de ces graves difficultés. Je connais les sentiments de Votre Excellence pour les intérêts catholiques et c'est ce qui m'a donné la hardiesse de lui présenter ces réflexions.

Je prie Votre Excellence, si elle le juge bon, de vouloir bien m'accorder une audience à la fin de cette semaine ou au commencement de l'autre afin que nous puissions reparler de cette affaire.

Je présente à Votre Excellence .....

Prilog 8. Pismo Giurkovitza jednome od odjelnih predstojnika u Zemaljskoj vladi u kojem govori o problemima u vezi s otplatom duga nadbiskupa Stadlera. Upozorava da se ta sredstva ne mogu namiriti iz nadbiskupovih nekretnina, dioničarskih udjela u brogarskim društvima (kompanijama) i najamnina. Sarajevo, 30. X. 1913.

Sarajevo, 30. X 913.

Sehr geehrter Herr Sectionschef!¹²

Unter Bezugnahme auf unser Gespräch, beehre ich mich Ihnen mitzuteilen daß wir von den Schiffsantheilen des Erzbischofs für die zweite Semesterrate seines Darlehens mindestens 30.000 K brauchen und für erste Rate dieses Jahres die im I. Semester eingeflossenen 20.000 K ebenfalls verbraucht haben. – Es stellt sich somit heraus, daß für den Darlehensdienst des Erzbischofs beinahe der ganze Schiffsantheil unrererseits absorbiert wird.

¹² *Priv.-Registr. Nr. 1487/1913.* Transkribirao Zoran Grijak.

Dies rührt daher daß wir aus den Mietzinseingängen nicht nur die Darlehensraten sondern auch die Steuern und die Erhaltung der Gebäude zu bestreiten haben.- Für alle diese Verpflichtungen reichen aber die Miethzinse nicht aus.- Ich bitte also auf die Schiffsantheile des Erzbischofs gar nicht zu rechnen.- Davon können, wenn es gut geht, höchstens ein Par Tausend Kronen pro Jahr verfügbar bleiben.

Mit bester Werthschätzung

Ihr sehr ergebener

N. Giurkovitz

Prilog 9. Pismo austrijskog ministra predsjednika grofa Karla Stürgha neimenovanoj nadležnoj osobi, najvjerojatnije zajedničkomu ministru financija Leonu von Bilinskome, u kojem govori da mu je provincijal Austrijske provincije Družbe Isusove pater Wimmer prenio vijesti, koje je primio iz Rima, da Vlada nastoji Stadlera, koji se nalazi u Rimu *ad limina apostolorum*, potaknuti na odstupanje s položaja. Pater Wimmer založio se za to da se u slučaju Stadlerova uklanjanja za njegova nasljednika imenuje svjetovni svećenik, jer bi nadbiskup franjevac predstavljao prijetnju djelovanju isusovaca u Bosni. K. Stürgh u svojim je izjavama p. Wimmeru bio vrlo rezerviran, držeći da cijela stvar premašuje njegove kompetencije. Na kraju pisma dodao je da će, prema priopćenjima koje ima, Stadlerovo uklanjanje izazvati pokret u protusrpski odnosno frankovački orijentiranim hrvatskim krugovima, a možda čak i u krugovima slovenskih kršćanskih socijala, koji će se nedvojbeno u Carevinskom vijeću očitovati u Stadlerovu korist. S tim u vezi posebice je upozorio na člana Gospodske kuće Austrijskog parlamenta dvorskog savjetnika Vukovića, člana Stranke prava, koji Stadlera drži predstavnikom austrijskih političkih uvjerenja u Bosni i Hercegovini, te njegovim stajalištima blisku »južnoslavensku« Šušteršičevu grupu, koja bi u Stadlerovu uklanjanju vidjela očevidnu koncesiju Vlade srpskom i protu-austrijskom političkom usmjerenju.¹³

Hochwohlgeborener Ritter!

Vor zwei Tagen stattete mir der Provinzial der P.P. der Gesellschaft Jesu in Wien, P. W i m m e r einen Besuch ab, der der Angelegenheit des Erzbischofs S t a d l e r galt. P. Wimmer führte an, er habe bestimmte Nachricht aus Rom, daß man seitens der Regierung Stadler, der im Begriffe stehe, sich ad limina Apostolorum zu begeben, zum Rücktritte vom Amte zu veranlassen bemüht sei und daß man bei der Kurie in dieser Absicht auch bereits Schritte unternommen habe. Euere Exzellenz werden begreifen, daß ich mich diesen Mitteilungen gegenüber umso reservierter verhielt, als ich darauf zu verweisen vermochte, daß eine solche gewiß sehr wichtige Frage meiner Kompetenz zunächst entrückt sei. P. Wimmer schien nun, wie ich aus dem weiteren Verlaufe des Gespräches entnahm, nicht so sehr von der Tendenz geleitet, einer solchen Absicht entgegenzuwirken, als vielmehr

---

¹³ *Privat-Registratur Nr. 1487/1913.*

zutreffenden Falles die Besetzung des erzbischöflichen Stuhles in Sarajevo durch einen Weltpriester zu empfehlen und gegen die Wahl eines Ordensgeistlichen (Franziskaner's) zu plaidieren. Er verwies hierbei insbesondere darauf, daß er angesichts der Stellung der Franziskaner in Bosnien gegenüber seinem Orden – bei aller Anerkennung der verdienstlichen Wirksamkeit der Franziskaner – für den Bestand der beiden unter der Leitung der Jesuiten stehenden Seminarien der Erzdiözese eine imminente Gefahr als gegeben ansehen müsse.

Ich darf mich darauf beschränken, Eurer Exzellenz von diesen mir vorgetragenen Bedenken und Besorgnissen, die wohl zweifellos seitens des Ordensgenerals an zuständiger Stelle in Rom zu Gehör gebracht werden dürften, mit dem ergebenen Beifügen Mitteilung zu machen, daß – soviel mir bekannt ist – die Ersetzung des Erzbischof's Stadler durch einen anderen Titular in antiserbischen kroatischen und vielleicht auch slovenischen Kreisen außerhalb Bosnien's eine gewisse Bewegung hervorrufen würde, die zweifellos in der Delegation Ausdruck finden wird. In dieser Richtung ist mir insbesondere bekannt, daß Herrenhausmitglied Hofrat V u k o v i c h, der der kroatischen Rechtspartei angehört und in Erzbischof Stadler den Exponenten gut österreichischer Gesinnung in Bosnien erblickt, bereits vor einiger Zeit in der ihm nahestehenden südslawischen Gruppe (Šušteršić) Besorgnisse in Betreff einer Erschütterung der Stellung Stadler's geäußert hat und geneigt ist, eine Veränderung auf dem erzbischöflichen Stuhle in Sarajevo als eine Konzession der Regierung an die serbische, antiösterreichische Richtung aufzufassen.

Genehmigen Eure Exzellenz den Ausdruck meiner ausgezeichnetsten Hochachtung.

Stürgh

Wien, am 30. Oktober 1913.

Prilog 10. Pismo Trilezkoga s popisom nekretnina Vrhbosanskog ordinarijata, u kojem tvrdi da nekretnine nadbiskupa Stadlera više nego dvostruko premašuju vrijednost sklopljenog zajma. No, s obzirom na ukupna dugovanja nadbiskupa Stadlera od oko 3.000.000 K, istaknuto je da je kredit odobren samo uz jamstva Zemaljske vlade, koja se obvezala da će u slučaju nemogućnosti otplata dugova djelomice ili u cijelosti prodati založene objekte Vrhbosanskog ordinarijata. Detaljno su popisane nekretnine i nabrojani izvori nadbiskupovih prihoda, a za otplatu glavnice predviđen je iznos od 172.500 K godišnje.¹⁴

E u r e   E x z e l l e n z !

In Befolg des Auftrages Eurer Exzellenz beehre ich mich über den Vermögensstand Seiner Exzellenz des Herrn Erzbischofs Dr. S t a d l e r folgende Meldung zu erstatten:

Seine Exzellenz Dr. S t a d l e r hat im Jahre 1911 bei der privilegierten Landesbank eine Anleihe in der Höhe von 2.700.000 Kronen kontrahiert. Wie aus seinem diesbezüglichen

¹⁴ Zu Priv.-Registr. Nr. 1487/1913.

Darlehensgesuche vom 18. Februar 1911 hervorgeht, ist der mit 6.080.000 Kronen angegebene Schätzungswert seiner Realitäten in S a r a j e v o, T r a v n i k und G r a d a - č a c unverhältnismässig hoch gegriffen, denn das Erträgnis, welches Exzellenz S t a - d l e r ausgewiesen hat, steht in gar keinem Verhältnisse zu dem Schätzungswerte und könnte der Schätzungswert höchstens mit der Hälfte der betreffenden Summe angenommen werden.

In dem erwähnten Gesuche erscheinen nämlich geschätzt:

	Wert	Ertrag
1.) Das Korpskommando mit	400.000	22.000
2.) Die Schule am Appelquai mit.....	90.000	4.800
3.) Die drei Häuser in der Magudulicagasse mit.....	140.000	6.072
4.) Die Realität in der Koševo-Gasse beim Spitale mit.....	100.000	-----
5.) Das an die bosnische Post vermietete Gebäude mit....	200.000	10.580
6.) Das Haus am Kirchenplatze mit	320.000	16.820
7.) Das Haus in der Karačić-Gasse mit	80.000	2.664
8.) Das an die Bäckerei Spahić vermietete Haus mit	110.000	6.000
9.) Das Priesterseminar in Sarajevo mit	650.000	-----
10. Das an das Gendarmeriekorpskommando vermietete Haus mit	260.000	15.032
11.) Das Knabenseminar in Travnik mit.....	860.000	-----
12.) Das Haus des Hrvatski dnevnik mit.....	170.000	3.800
13.) Die Realität am Bendbaši (Bimbaši, op. Z. G.) mit.....	80.000	3.300
14.) Das Haus in der Mutni potok – Gasse mit.....	250.000	7.368
15.) Realitäten (Mladice und Egiptat) mit.....	110.000	-----
16.) Zwei Häuser in Neu Sarajevo mit.....	200.000	3.204
17.) Das Haus für die Katecheten mit.....	70.000	1.440
18.) Die Realität Betlehem mit.....	300.000	-----
19.) Das Haus in der Kadračićgasse mit	180.000	10.000
20.) Zwei Häuser in der Hendina-Gasse mit.....	50.000	2.160
21.) Vier Häuser in der Mjedenica-Gasse.....	80.000	2.844
22.) Drei Häuser auf dem Bergs=Grundstücke mit.....	300.000	36.000
23.) Das Gut in St. Philomena mit	1.000.000	12.225
Zusammen mit.....	6.080.000	166.309

Die Ueberzeugung, dass diese Schätzung unverhältnismässig hoch sei, hat auch die Landesbank davon abgehalten, das gewünschte Darlehen ohne Weiters zu gewähren. Nur durch die Garantie der Landesregierung wurde die Darlehensgewährung seitens der Landesbank an Exzellenz Dr. Stadler ermöglicht, indem die Landesregierung, wie

aus der Zuschrift derselben an die Landesbank vom 26. Juli 1911 Zahl 3.800/Präs. hervorgeht, sich verpflichtete, für den Fall als die privilegierte Landesbank infolge Nichterhaltung der vereinbarten Ratenzahlungen bemüssigt wäre, das Pfandobjekt ganz oder teilweise exekutiv zu veräussern, das Priesterseminar in S a r a j e v o um den Betrag von 393.800 Kronen, das Armen – und Waisenhaus in S a r a j e v o um den Betrag von 194.200 Kronen und das Knabenseminar in T r a v n i k um den Betrag von 602.500 Kronen käuflich zu erwerben.

Diese Beträge entsprechen etwa der Hälfte jener Summen, welche im Schätzungsprotokolle angegeben sind.

Das von der Landesbank gewährte Darlehen per 2.700.000 Kronen ermöglichte es Seiner Exzellenz dem Erzbischofe Dr. S t a d l e r seine gänzlich desolante finanzielle Lage im Jahre 1911 zu regeln.

Aus der Beilage des Briefes, welchen Seine Exzellenz der Minister an Eure Exzellenz gerichtet hat, geht hervor, dass die Schulden des Erzbischofs Dr. S t a d l e r sich auf 3.000.000 K belaufen, zu deren Tilgung eine Amortisationsquote von jährlich 172.500 K erforderlich ist.

Wohl stellt Seine Exzellenz der Erzbischof Dr. S t a d l e r hierfür als Bedeckung das mit 234.940 K bezifferte Erträgnis seiner Realitäten und Unternehmungen gegenüber, doch darf nicht ausser Acht gelassen werden, dass dieses Erträgnis den Tatsachen nicht ganz entspricht.

Seine Exzellenz Erzbischof Dr. S t a d l e r kam nämlich eines Tages zu mir und ersuchte mich, ich möge gelegentlich der Exmittierung des Inspektors der technischen Finanzkontrolle demselben den Auftrag erteilen, die Manipulation und die ganze Gebahrung in der Spiritusfabrik in S t. F i l o m e n a genau zu überprüfen, da die ganze Fabrik und Alles, was damit im Zusammenhange stehe, passiv sei. Der erwähnte Inspektor hat über meine Weisung die Gebahrung der Spiritusfabrik überprüft und kann aus dem beiliegenden Berichte desselben Folgendes entnommen werden.

Die Gesamtproduktion an Spiritus ist auf zehn Jahre an die Spiritusraffinerie in K r e k a zu einem stabilen Preise vorverkauft, weshalb die Brennerei aus der allgemeinen Preissteigerung des Spiritus keinen Nutzen ziehen kann, da sie ihr Erzeugnis zu einem viel niedrigeren Preise als die heutigen Verhältnisse es bieten, abgeben muss: ferner soll dem Vernehmen nach der frühere Direktor der Fabrik derselben grossen pekuniären Schaden zugefügt haben, so dass dieselbe stets mit Geldnot arbeiten muss.

Infolge dessen befindet sich die Brennerei in einer sehr ungünstigen finanziellen Lage und führt dieselbe zu derart ungünstigen Wirtschaftsergebnissen, die sonst nicht denkbar wären. Die günstige Lage der Felder, der gute Boden, die ziemlich gute Einrichtung der Brennerei, ihr Kontingent und ihr Verhältnis zu der Viehzucht auf diesem Gute müssten glänzende Erfolge aufweisen, wenn die ganze Wirtschaft nicht durch die ungünstige finanzielle Lage gelämt wäre.

Somit muss der von Seiner Exzellenz Dr. S t a d l e r ausgewiesene Ertrag seines Gutes in der P o s a v i n a per 50.000 Kronen jährlich auf null reduziert werden.

In demselben Ausweise wird das Erträgnis der Druckerei mit 4000 Kronen jährlich beziffert. Dass aber die Druckerei notleidend ist, geht daraus hervor, dass Seine Exzellenz Dr.

Stadler um die Schulden der Druckerei tilgen zu können, sich [im Jahre 1912]¹⁵ an die Landesregierung mit der Bitte wenden musste, ihm zu gedachten Zwecke ein Darlehen von 50.000 Kronen zur Verfügung zu stellen, welchem Ansuchen die Regierung auch zu Beginn des laufenden Jahres entgegenkam, und musste sich Erzbischof Dr. Stadler verpflichten, dieses Darlehen durch monatliche Abzüge von seinen Bezügen zu tilgen.

Bei der Postdruckerei muss ich noch auf folgenden Umstand aufmerksam machen:

Exzellenz Dr. Stadler ist Besitzer des *Hrvatski Dnevnik*, welche Zeitschrift in dieser Druckerei hinausgegeben wird. Da Exzellenz Dr. Stadler auf diese Zeitschrift jährlich mindestens 16.000 K daraufzahlt, kann die Postdruckerei nicht als ein Aktivum angesehen werden, vielmehr ist dieselbe gänzlich passiv.

Unter Post 11 des oberwähnten Ausweises (Schiffsanteile) ist ein jährliches Einkommen von 62.000 K eingestellt. Diese Schiffsanteile werden durch die Landesbank realisiert und habe ich bei derselben konstatiert, dass die Höhe dieser Anteile sich im vorigen Jahre bloß auf 50.000 K beliefen. Aus dem beiliegenden Briefe des General – Direktors der Landesbank Nikola Berković ist weiters ersichtlich, dass die im ersten Semester einfließende Rate der Schiffsanteile für verschiedene Ausgaben gänzlich aufgebraucht, dagegen die im II. Semester einfließende Rate zur Amortisation und Verzinsung des Darlehens, welches das Erzbistum Vrhbosna der Landesbank schuldet, verwendet wird. Laut desselben Briefes [sind nämlich]¹⁶ die Mietzinseingänge nicht ausreichend, um die Darlehensraten zu begleichen, da aus demselben auch die Steuern und die Erhaltungskosten der Gebäude bestritten werden müssten.¹⁷

Wenn ich daher von den ausgewiesenen Deckungen das Erträgnis des Gutes in der Posavina per 50.000 Kronen, von den Schiffsanteilen den Teilbetrag per 12.000 K, so wie das Passivum der Druckerei und des *Hrvatski Dnevnik* per 16.000 Kronen in Abzug bringe, so resultiert nur eine Deckung von 156.940 K.

Es ist wohl wahr, dass Seine Exzellenz Erzbischof Dr. Stadler früher aus Frankreich grössere Summen für kirchliche Zwecke erhalten hat und ihm auch gegenwärtig solche Summen aus Bayern zufließen, doch können diese Beträge nur für kirchliche Zwecke verwendet werden, weshalb für den obausgewiesenen Fehlbetrag keine Bedeckung vorhanden ist.

Trileszky

Prilog 11. Pismo inženjera Hejedhija, inspektora tehničko-financijske kontrole, odjelnom predstojniku u Zemaljskoj vladi, o gospodarskim prilikama na nadbiskupskom dobru St. Philomena kod Bosanskog Šamca, posebice o uzrocima nepovoljnih financijskih prilika u

¹⁵ Naknadno dopisani dio teksta.

¹⁶ Dopisani dio teksta.

¹⁷ Naknadno pisanom goticom dopisani dio teksta: »Sowohl der Provinzial der österr. Provinz der Jesuiten Ordens, als auch der Rector des Travniker Seminars haben sich bei mir mehrfach beklagt, daß der Erzbischof für die ihm obliegende bauliche Instandhaltung des Travniker Seminares nichts tut u. [und] die Jesuiten dadurch in Schulden geraten sind.

koje je zapao pogon za proizvodnju špiritusa te o njegovim gospodarskim perspektivama. Kao glavni uzrok krize proizvodnje špiritusa na St. Philomeni naveden je sporazum o pretprodaji, nakon čijeg je sklapanja špiritus dostavljan rafineriji u Kreki po znatno nižim cijenama od ranijih.¹⁸

Seiner Hochgeboren
dem Herrn S e k t i o n s c h e f

Dem erteilen Auftrage gemäss erlaubt sich der Gefertigte eine Äusserung über die auf dem Gute Sr Exzellenz des Herrn Erzbischofs Stadler in St. Philomena herrschenden wirtschaftlichen Verhältnisse abzugeben.

Der Gefertigte orientierte sich anlässlich der gepflogenen Inspektion über den wirtschaftlichen Stand und die Prosperität dieser Brennerei und fand, dass sie sich in einer stark ungünstigen finanziellen Lage befindet.

Als Ursachen können einige angeführt werden, welche hauptsächlich in dem geschäftlichen Vorgehen des verantwortlichen Gutsverwalters liegen.

Der Gefertigte konstatierte, dass die Gesamtproduktion an Spiritus auf 10 Jahre an die Spiritusraffinerie in Kreka v o r v e r k a u f t wurde u. zw. zu einem s t a b i l e n Preise.

Zur Zeit der Abmachung des Vorverkaufes standen die Spirituspreise viel niedriger, so dass die Brennerei ihr Erzeugniss jetzt zu einem viel niedrigeren Preise an die Raffinerie liefern muss, ohne an der allgemeinen Preissteigerung, welche mehrere Kronen per Hektoliter beträgt, Anteil zu nehmen. Die Brennerei ist eigentlich eine Erzeugungsstätte der Fischelschen Raffinerie, welche ihr das Erzeugnis zu einem viel niedrigeren Preise, als die heutigen Verhältnisse bieten, abgeben muss.

Bei einer Jahrserzeugung von mehr als 1000 Hl. repräsentiert das Minus jährlich einige Tausend Kronen.

Die Brennerei arbeitet mittelmässig gut.

Dem Gehöre nach sollte der frühere Direktor grossen pekuniären Schaden diesem Gute angetan zu haben, indem er die Bezahlung von grossen Rechnungen für die gemachten Investitionen fingiert haben sollte. Nach seinem Ableben belastete diese Manipulation das Gut und die Brennerei derart, dass sie stets mit Geldnot arbeiten und rechnen muss.

So z. B. kann die jetztige Gutsverwaltung mangels an verfügbarem Geld die Kohle nicht im Sommer ankaufen, als die Wege trocken und gut fahrbar sind, und sie leicht von dem entlegenen Banhofe zuführen. Erst wenn die ersten Produkte im Herbst verkauft werden, kann zur Durchführung der notwendigen Vorbereitungen geschritten werden.

Diese gedrückte Lage und Belastung offenbart sich in dem ganzen Bewirtschaften dieses Gutes und dem Betriebe der Brennerei und führt zu derart ungünstigen Wirtschaftsergebnissen, die sonst nicht denkbar wären.

Die günstige Lage der Felder, der gute Boden, die ziemlich gute Einrichtung der Brennerei, ihr Kontingent und ihr Verhältnis zu der Viehzucht an diesem Gute müssten glänzende

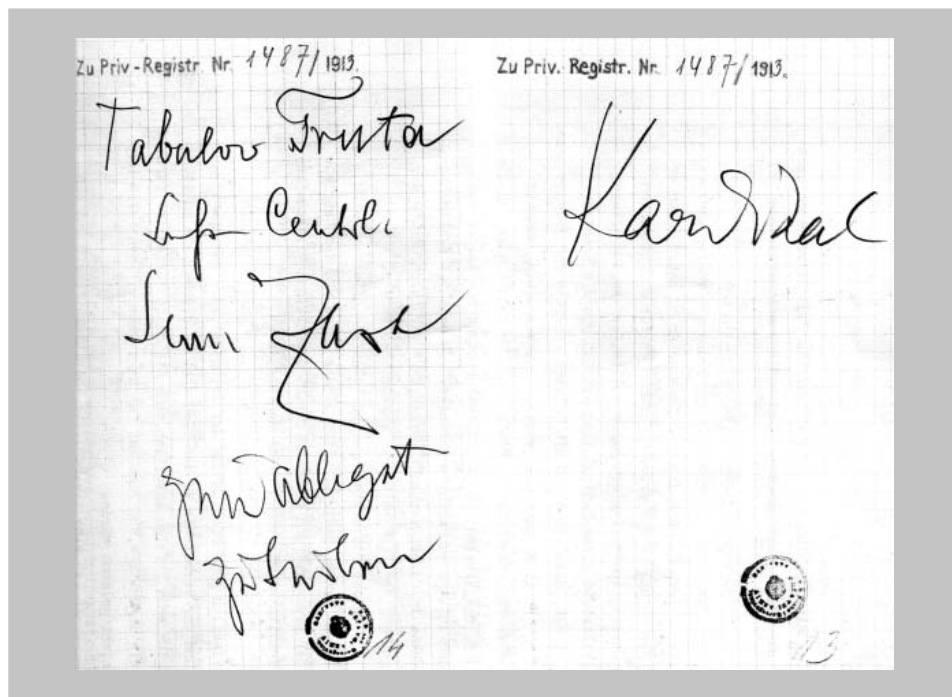
¹⁸ *Privat-Registratur Nr. 1487/1913.*

Erfolge ausweisen, wenn die ganze Wirtschaft durch die ungünstige, vom Tage auf Tag angewiesene, finanzielle Lage nicht gelämt würde.

Es ist eine zielbewusste, energische Arbeit und ein umsichtsvolles fachmännisches Vorgehen der Verwaltung notwendig, um die vor Jahren durch unreelles Handeln seitens der Verwaltung diesem Gute verursachten Schaden nicht nur vergrößern zu lassen, sondern umgekehrt gut zu machen.

Ing. Hejedhi
Inspektor der tehn. fin. Kontrolle

Prilog 12. Dokument s bilješkama, na kojem se nalazi ime Nikole Tabulov-Truta, profesora u Centralnom sjemeništu u Zadru, koji je u jednom trenutku bio kandidat za nasljednika nadbiskupa Stadlera.¹⁹

¹⁹ Zu Priv. Registr. Nr. 1487/1913.

*Summary**POLITICAL AND DIPLOMATIC CIRCUMSTANCES DURING THE ATTEMPT OF REMOVAL OF ARCHBISHOP STADLER FROM SARAJEVO IN 1913 – DOCUMENTS*

Author has investigated background, together with political and diplomatic circumstances, of the attempts to remove Josip Stadler the archbishop of Vrhbosna from Sarajevo in 1913. He has prepared twelve documents that witness what was the chief reason of these attempts, and it was Stadler's reaction to the Hungarian effort to include Bosnia and Herzegovina as corpus separatum in the Hungarian part of the Monarchy. Moreover, Stadler was supported idea of joining Bosnia and Herzegovina with Croatia, which was included in the new organisation plan of the Monarchy. With this programme Stadler opposed not only Hungarians but also some Croatian politicians in Bosnia and Herzegovina, who thought that union with Croatia could be possible even in an accord with Hungarians. On the other hand, Stadler had supporters among Austrian political circles, such as minister of finances Leon Bilinski, who believed that Stadler's demission could ruin Austrian position in Bosnia and Herzegovina, since Bosnia and Herzegovina had to be equally ruled by the both Monarchy's dominant nations. The final decision about Stadler's remaining at Sarajevo was given by pope Pio X, who respected Stadler's efforts, achievements and political activities that he recognised as legitimate.

KEY WORDS: *ecclesiastical history, Josip Stadler, Archbishopric of Vrhbosna, Bosnia and Herzegovina, history of the 20th century.*